

VÉGH ANDRÁS

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA BUDAVÁRI ÉPÜLETEGYÜTTESÉNEK TÖRTÉNETE A VÁROS ALAPÍTÁSÁTÓL 1686-IG

BEVEZETÉS

A Magyar Tudományos Akadémia budavári épületegyüttesének középkori és török kori helyrajzáról írni érdekes, ám nehezen teljesíthető feladat. Érdekes, hiszen a ma itt álló épületek javarészt két olyan barokk kolostorból fejlődtek II. József szekularizációja után kormányhivatalokká, amelyeknek közvetlen középkori előzményük nem volt. Az a polgári városnegyed pedig, amely a város alapításától fogva több, mint négyszáz évig élte ugyanitt az életét megsemmisült a török kor gondatlansága, az ostromok pusztítása, végül a szándékos bontás során. Ugyanakkor nehéz feladat is, hiszen oly kevés forrással rendelkezünk. Közismert, hogy Buda város középkori levéltára megsemmisült, okleveles forrásainkat más városok és intézmények levéltáraiból kell összeszededegetni. Nem áll rendelkezésünkre számunkra hasznosítható látkép, térkép sem a város visszafoglalásának idejénél korábbi. Végül nem folyt még a Várnegyed ezen területén forrásaink hiányát pótló régészeti ásatás, amely az eltűnt polgárházak falait, pincéit napvilágra hozta volna. Ásatások hiányában feladatunkat néhány rekonstrukció elvégzésével próbáltuk meg teljesíteni. Először a város legkorábbi házösszeírásának (1696), és telekfelmérésének (1686) adatait igyekeztünk felszerkeszteni a mai állapotokat rögzítő térképre, majd ezek segítségével kívántuk meghatározni azokat az elsődleges telkeket, amelyek még a város alapításának idejéből származtak és a középkori telekstruktúra alapját képezték. Ezt elvégezve bemutattuk a területre vonatkozható írott forrásokat, és azok alapján a birtoklástörténet megismerhető részleteit próbáltuk meg összeállítani. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy a rekonstrukció mindig feltételezéseket fogalmaz meg és nem nyújt minden részletében bizonyított igazságot. Telek rekonstrukcióinkat a majdan elvégzendő ásatások, birtoklástörténetünket pedig a később előkerülő források fogják módosítani.

Az MTA budavári épülettömbjének építéstörténetével már több kutató is foglalkozott korábban.

Az alapvetést Paulinyi Oszkár végezte el tanulmányában, amely máig legrészletesebb feldolgozása az épületnek.¹ A város visszafoglalásának idejénél régebbi korokkal azonban nem foglalkozott. A helyrajzi irodalomban a területre vonatkozó középkori forrásokat először Rupp Jakab, majd nála jóval részletesebben Pataki Vidor jelentette meg úttörő munkájában.² A háború után a műemléki topográfia ismertette az épületegyüttest, majd a helyreállítás befejeztével Borsos Béla vázolta fel újból az építéstörténetet, aki már megemlékezett a középkorról és a török-korról is.³

AZ 1696-OS ELSŐ HÁZÖSSZEÍRÁS (A „ZAIGER”) REKONSTRUKCIÓJA

Az 1696-ban felvett házösszeírás a legkorábbi ránk maradt ilyen jellegű emlék a Várnegyed területén. A középkori házak kutatása szempontjából nagy értéke, hogy beszámol az épületek akkori állapotáról is. Adatait és leírásait már számos helyszínen igazolta a kutatás, ezért megbízható forrásnak tekinthető.⁴

Mint minden lajstromban, így ebben az összeírásban is található persze hibát, sajnos éppen területünkre vonatkozót is. Paulinyi Oszkár alapvető tanulmányában már felismerte, hogy a Zaiger adataiban a klarissza kolostor Uri utcai homlokzatán mintegy 10 öl (kb. 17 m) hiányzik a valósághoz képest, éppen egy átlagos vári telek mérete.⁵ A klarissza kolostor helyén állt 18. századi polgárházakról több helyszínrajz, térkép is fennmaradt, amelyek segítségével a házakat egyeztetethetjük a Zaiger telkeivel. Ezen helyszínrajzokból és a Zaiger utólagos bejegyzéséből ismert az a kis köz is, amelyet a ferences kolostor építkezésének meg-

¹ PAULINYI 1938. 16–61.

² RUPP 1686.; PATAKI 1950. 241–299.

³ BR. MŰEMLEKEI 1955. 413–423., 564–569.; BORSOS 1974. 55–93.

⁴ Zaiger über die Vöstung und Wasser Statt. 1696. (Fővárosi Levéltár). NAGY 1971. Az alábbi jegyzetekben az 1696-os házösszeírás adatait Nagy Lajos forrásközléséből idézem.

⁵ PAULINYI 1938.

kezdése után nyitottak a Zaiger 61. és 120. egymással hátoldalukon érintkező, jobbra beépítetlen telkek területén. Ez a köz választotta el a ferences és a klarissza ingatlanokat az Uri utcában 1743-ig, az új klarissza templom helyének megszerzéséig. Paulinyi megfigyelései szerint az Országház (Süttő) utcai oldalon a biztos kiinduló ponttól a Z.116. sz. telektől, az Uri utcai oldalon pedig a Z.63. sz. telektől számítva a méreteket a Z.61. és 120. sz. telkek nem esnek egymás mögé, az Uri utcai oldalon mintegy 10 öl hiányzik, vagyis egy teljes telek méretével rövidebb a telkek sora. Ezáltal a Z.61. a Z.118 és 119. sz. telkek mögé kerül, amely ellent mond a 18. századi térképeknek és a Zaiger utólagos bejegyzésének. Ezért fel kell tételeznünk, hogy a Zaiger írásakor a 62. számú telek szomszédságában egy telekről megfeledeztek, vagy rosszul adták meg a méretet. Csupán ezen plusz telek közbeiktatásával kaphatunk a 18. századi helyszínrajzokkal egyező képet. Ha nem így tennénk a fent elmondottakon túl a helyszínrajzokkal összeegyeztethetetlen helyre kerülne az első ferences rezidenciát magába foglaló Z.60. telek is. Jelentős csúszás keletkezik azonkívül a ferences kolostor telkén (Z.57.) és a Franciscaner Gässl nyomvonala megtörik, ahogyan azt Weidinger és Horler rekonstrukcióján láthatjuk is, mivel ők nem vették figyelembe a Paulinyi által megfigyelt hiányt.⁶ Rekonstrukciónk során tehát beillesztettünk egy pótlólagos telket a Z.62. és Z.63. közé.

A Z. 63. telek megegyezik a mai Uri u. 49. déli végével, amely alaprajzi elrendezésében, sőt részben falaiban is őrzi még egy középkori épület maradványait. Az utcai homlokzaton konzolokon nyugvó, a földszinti falsíkból kiálló emeleti részt tártak fel, mellette pedig a homlokzat déli végének két emelet magasságáig húzódó sarokarmirozását. A ház alatt kiterjedt, részben dongaboltozatos pincehelyiségek találhatóak.⁷ Az összeírás szerint 1696-ban jó falakkal, boltozatokkal és pincével rendelkezett. A középkori részek megtartásával épült barokk polgárházat a klarissza kolostorba integrálták főbb belső szerkezeteinek megtartásával. Ez a telek a kolostor Uri utcai homlokzatvonalának délről számított első töréséig tart.⁸

⁶ WEIDINGER-HORLER 1956. 29-32.

⁷ BORSOS 1974. 59. A ház építéstörténetére vonatkozóan számos olyan megjegyzést tett, amelyet egyáltalán nem dokumentált, ezért nem kívánjuk idézni. Nem ismerjük az adatokat, amelyek alapján először egy az északi oldalon álló harántházat feltételezett, amely mellé később egy déli harántház került, majd végül a kapualjat beboltozva kétemeletesre épült volna. Ez így a Gerevich László által megadott általános budai házfejlődési modell. (Ld. GEREVICH 1950. 123-238.) A ház kutatásának konkrét eredményeit azonban – a homlokzaton kívül nem ismerjük meg a tanulmányból.

A Z.62. telken és a pótlólag beszámított telken épült fel az első klarissza rendház és templom. A templom a mai épület Uri utcai homlokzatvonalán dél felől megfigyelhető második töréstől északra állt. Az összeírás betömött pincét és némi régi falat említ, amelyből ma semmi sem figyelhető meg. A barokk kolostor pincéjének délkeleti végében azonban található egy kisméretű helység, amely túlnyúlik az udvari homlokzaton az udvar alá. A helyiség boltozatai rendkívül zavarosak, többszörös átépítést jeleznek. Nyilván a kolostorszárny építését megelőző pince maradványa, amely éppen az első klarissza templom alá esik, esetleg kapcsolatba hozható vele. A kérdést csak falkutatás tudná tisztázni.⁹

A Z.61. telket, amelyen a pince eltömődött és csak egy kisebb falrészlet állt 1696-ban, megosztották már a Zaiger készítése idején és északi részét a ferencesek rezidenciájául szolgáló 60. számú telekhez csatolták. Az elcsatolt résztől délre a 18. század elején kis közt alakítottak ki, amely elválasztotta a ferences és a klarissza ingatlanokat. Később az új klarissza templom déli része és tornya, valamint a csatlakozó rendházépület került a telek helyére. A Zaiger által felmért telek egy kisebb részletét mégis sikerült megfigyelni a pincében. A klarissza templom tornyát ugyanis egy tömedékelt korábbi pincébe építették be, az utcára merőlegesen álló dongaboltozat ívei és az oldalfalak részletei jól láthatóak. Feltehetően ez a maradvány azonosítható a Zaiger által említett betömött pincével. Középkori eredetét falkutatás tisztázhatná. A pince a Z.61. telek északi oldalán helyezkedik el, közvetlenül mellé épült északról egy másik pincehelyiség, rendkívül vastag közös falukat telekosztásként értelmezzük. Az így megfigyelt telekosztóvonal egybeesik a Z.61 telek kiserkesztett északi határával.¹⁰

⁸ Z.63. Ain Haus in der herrn gassen; hat noch guets gemeür, gwölber und Keller. H: martin Kalcher; g: 9 cl. 1 sch., r: 8 cl. 5 sch., re: 20 cl. 5 sch., l: 20 cl. 5 sch. (18,01 m)

⁹ Z.62. Ain Haus in der herrn gassen; hat noch etwas von alten gemeür und verschitte Keller: g: 10 cl. 5 sch., r: 11, re: 20 cl. 5 sch., l: 20 cl. 5 sch. (20,54 m). A Zaiger felmérésén egy telek hiányzik! A pincerészletet ismertette: BORSOS 1974. 59.

¹⁰ Z.61. Ain Haus in der herrn gassen; hat noch ein Theill gemeür und verschitte Keller ist ein Theill daruon zur Wohnung für die P: P: Franciscaner applicirt. Von disser Brandstatt ist etwas zu einem Interimgässel vorbehalten und das übrige, ut L. 1. Fol 57, Herr Obercommissario Reütter Zu No. 62 zuegemessen worden. g: 9 cl. 2 sch., r: 9 cl. 5sch., re: 20, l: 20 cl. 5 sch. (17,70 m). A pincemaradványt BORSOS Béla már megfigyelte, ám tévesen az északról vele szomszédos pincével összetartozónak, egy telek részének képzelte. Ennek a véleménynek ellentmond a két pince közötti falvastagság, amely nem enged meg, hogy a két pince közötti részre kapubejárót feltételezzünk. BORSOS 1974. 59.

A Z.60. telken álló házat 1696-ban a ferencesek lakták. A részben jó falakkal, boltozatokkal, pincével rendelkező telek volt az első az Uri utcai oldalon a ferences templomtól délre, amelyben lakni lehetett kisebb javítások elvégzésével. A ferences kolostor felépülte után, 1743-ban a telket a ferencesek átadták a klarisszáknak, akik a déli részen az új templomot építették fel, a telek északi végén alakították pedig ki az újabb közt, amely ettől fogva a ferenceseket és a klarisszákat elválasztotta. Ez a köz a mai templomépület északi oldalán lévő kapubejárat helyén vezetett, tehát a telek északi határa a mai kapubejárat északi falával egyezik. A templom homlokzata mögött, a hajó északi oldala alatt ma is épen áll egy dongaboltozatos pincehelyiség, amelyet a templom kriptája számára átalakítottak, de nyilván megelőzte a templom építését. Részét képezte az első ferences rezidenciának és feltehetően azonos a Zaigerben említett pincével. A középkori eredetet falkutatással lehetne igazolni.¹¹

A Z. 59. és a Z.58. telkek már az egykori ferences kolostor Uri utcai szárnya alá, vagyis a mai Uri u. 51. területére esnek, 1696-ban mindkettő a ferencesek tulajdonában volt, de csak csekély falakat találtak rajtuk.¹² Ha a telkekhez még hozzámérjük az itt következő Franciscaner Gässl-t, éppen elérjük a ferences kolostor kerengővel körbejárható központi épületének déli homlokzatát.¹³ Ez megerősít szerkesztésünk helyes voltában, hiszen a ferences kolostor központi épületét a Z.57. telkén emelték, és – mint látni fogjuk az Országház utcában végzett telekrekonstrukció során is éppen ezt a déli homlokzati vonalat értük el. A Franciscaner Gässl tehát eredetileg a 17–18. század fordulóján épült új kolostor déli homlokzata előtt vezetett át egyenes vonalban. Horler és Weidinger rekonstrukciója ezen a ponton hibás, mivel az Uri utcai oldalon egy teljes telek szélességű kiugrást feltételezett a Z.57. ferences telken, amely erőteljes törést eredményezett az utca nyomvonalában.

A Z.57. telek (a mai Uri u. 53. területén) a ferencesek tulajdona volt 1696-ban, amelyen templomot és temetőt találtak az összeírók és amely a kolostor felépítésére szolgált. A középkori Szt. Mária

Magdolna plébániatemplomot, a török kézbe esett városban feltehetően a tizenöt éves háborúig még használhatták a keresztények, majd elvették, átalakították és Győzelem, vagy Órás dzsáminak nevezték. A katolikusok hitéletét a török időkben ferences szerzetesek látták el, ez lehet talán a magyarázata annak, hogy a török város egyetlen keresztény templomának romjait igényelték maguknak középkori rendházuk helyett, amelynek emléke – úgy tűnik – elenyészett.¹⁴ A templom közvetlen szomszédságában a törökök már a 16. század közepén alsófokú iskolát (mektebet) alapítottak, amelyhez egy kisebb mecset is csatlakozott. A mecset még a visszafoglalás idején készült egyes térképeken és látképeken is feltűnik, tíz év után az összeírásba már nem jegyezték fel, nyilván lebontották az iskola épületeivel együtt, hogy helyet adjon a kolostornak. A Z.57. telek a templomtól délre már a kolostor kitűzött méreteit mutatja, hiszen a tíz évvel korábbi Hauy-féle felmérés – mint majd látni fogjuk – ezen a területen teljesen eltérő beosztást és kis utcát mutat. A Z.57. telek a templomtól északra eső területre is kiterjedt, amely megegyezni látszik a Hauy- és de la Vigne-féle térképek ábrázolásaival, talán itt lehetett az összeírás szövegében jelzett temető.¹⁵

A Z.116. telek a mai Országház u. 26. számmal azonos polgárház, amely falaiban és pincéjében középkori maradványokat őriz.¹⁶ Az összeírás szerint 1696-ban jó falakkal, boltozatokkal és pincével bírt.¹⁷

A Z.117. telek a mai Országház u. 28. déli szélén egyes helyiségeiben szintén polgárház részleteket őriz, amelyeket a klarissza kolostorba, majd az Országház épületbe integráltak. A Zaigerben némi régi falról tettek csak említést, a házrészletek az 1748-ban klarissza kézbe került barokk lakóházból is származhatnak. A telek északi határát a homlokzaton megfigyelhető törésnél találjuk.¹⁸

¹¹ Z.60. Ain Haus in der herrn gassen; hat noch zum Theill guets gemeür, gwölbe und Keller P: P: Franciscaner wohnung haus ad interim g: 8 cl. 5 sch., r: 7, re: 19 cl. 2 sch., l: 20 (16,75 m). A pincét megemlíti: BORSOS 1974. 59. Ld. 3. jegyzet.

¹² Z.59. Ain Haus in der herrn gassen; hat noch wenig Fundation maurn P: P: Franciscaner, g: 7 cl. 5 sch., r: 7 cl. 1 sch., re: 18 cl. 2 ½ sch., l: 19 cl. 2 sch. (14,85 m); Z.58. Ain egghaus in der herrn gassen; hat noch etwas von alten maurn P: P: Franciscaner g: 7 cl., r: 8 cl. 3 sch., re: 18, l: 18 cl. 2 ½ sch. (13,27 m)

¹³ Hier auf folgt das Franciscaner gässl laufft von der Herrn: bisz in die böckhen gassen, hat an der Herrn gassen: 4 cl. 4 sch. und an der böckischen 5 cl. (8,85 m)

¹⁴ SZEBENI-VÉGH 2002. 617–632. A ferencesek új kolostora helyének kijelölése mindenesetre további kétszáz évre összezavarta Buda középkori egyházainak helyrajzát, csupán a 19. század végén tisztázta Rómer Flóris és Némethy Lajos a templomok eredeti patrociniumait.

¹⁵ Z.57. Ain Kürchhoff sambt der Kürchen alwohin der P:P: Franciscaner Kloster khommen solte g: 48 cl. r: 43 cl. re: 36 cl. l: 37 cl. Der P:P: Franciscaner garten von Kirchhof oder Kloster bisz zum wohl hat in der lenge: 48 cl. und in der braidte 43 cl.

¹⁶ HORLER 1955. 411–412.

¹⁷ Z.116. Ain Haus in der Böckh. gassen; hat noch guets gemeür, gwölber un Keller. Nicolaus Schweighardt burg. Schuechmacher seel. Erben g: 9 cl. 5 sch., r: 8 cl. 5 sch., re: 17 cl. 3 sch., l: 17 cl. 3 sch., (18,32 m). Pincéje ma is megvan.

¹⁸ Z. 117. Ain Haus in der Böckh. gassen; hat noch etwas uon alten maurn. g: 9 cl. 1 ½ sch., r: 8 cl. 5 sch., re: 17 cl. 3 sch., l: 17 cl. 3 sch., (17,24 m)

A Z.118. telken 1696-ban csupán kevés régi fal és egy beomlott pince állt. A pincét a későbbiekben kijavították a polgárház újjáépítése során és ma is megtalálható a fent említett homlokzativonal-töréstől északra eső helyiség alatt. A pince az utcára merőlegesen álló, dongaboltozatos helyiség, déli oldalfala a Z.117 és Z.118. határán fut. Középkori részeit falkutatással kellene tisztázni.¹⁹

A Z.119. teleknek ma semmilyen részlete már nem látszik, 1696-ban még némi régi falat figyeltek meg itt és egy összeomlott és eltömődött pincét, nem is épült be újra 1748-ig, amikor klarissza kézbe került.²⁰

A Z.120. telken 1696-ban még régi falak álltak és egy összeomlott és feltöltődött pincét találtak az összeírók. A 18. század elején a telek északi részét hozzacsatolták a Z.121. telekhez, a fennmaradó részen pedig kis közt alakítottak ki, amely a Z.61. telken nyitott közben folytatódott.²¹

A Z.121. telek a 18. század elején polgárházként épült újjá, miután 1696-ban még jó falakat, boltozatokat, pincét írtak itt össze. A ház 1743-ban klarissza kézbe került, majd a klarisszák és a ferencesek közti egyezség alapján a két kolostort elválasztó újabb kis utcát vezették az egykori telken keresztül. Az új köz iránya az új klarissza templomhoz igazodott, ezért a telek északi sávjában egy kisebb területsáv átkerült a ferencesekhez. A polgárház ház teljes bontása után helyére először a klarissza kolostor újabb szárnya került.²²

A Z. 122. telken 1696-ban még szintén jó falak, boltozatok és pince találtak, amelyek mára mind föld alá kerültek. A 17. század végén óta ferences kézbe került telken a középkori polgárház maradványait lebontották. A telek északi végénél ért ki a Franciscaner Gässl az összeírás idején. A kis utca után pedig a ferences kolostor központi épületének tömbje következett. A Zaiger méreteit térképre vezetve jól

látható, hogy a Franciscaner Gässl a központi épület déli szárnyának déli homlokzata előtt vezetett.²³

A HAUÿ-FÉLE FELMÉRÉS (1686) REKONSTRUKCIÓJA

Buda város belső utcarendjét és telekosztásait bemutató legkorábbi térkép Rabatta császári hadbiztos hagyatékában maradt fenn, amelyet 1687 januárjában fejezett be Joseph Hauÿ hadmérnök.²⁴ A felmérés tehát közvetlenül a visszafoglalás után történt, az ostrom, majd a fosztogatás és tűzvész pusztításain átesett városban. A Hauÿ-féle térképet, mint legkorábbi ilyen jellegű emléket szokás a középkori állapotok forrásának tekinteni, ezért nem árt leszögezni, hogy a térkép a 17.század végén készült és valójában azt mutatja be, mivé vált a középkori város a törökök száznegyvenöt éves uralma után. Nem szabad ugyanis arról megfeledkezni, hogy a Török Birodalom népei egyebek mellett a nyugati modellt követő középkori magyar fővárosától teljesen eltérő jelegű városi kultúrát ismertek, és Budára költözve eszerint is éltek igényeikhez formálva az elfoglalt várost.

A Hauÿ-féle felmérés előnye, hogy a térkép mellett külön jegyzék tartalmazza a telkek homlokzati méreteit. Sajnos a jegyzék kiadásában több félreolvasás is szerepel, mint arra már Lócsy Erzsébet felhívta a figyelmet.²⁵ A jegyzék 59. és 60. számú telkei a kiadott jegyzékben átlagos telekmérettel szerepelnek, míg a térképen ennél jóval nagyobbak. Ez problémát jelent a Mária Magdolna templom déli oldalán vezető kis köz helyének meghatározásában. Az eredeti lista fényképfelvételének tanulmányozásával igyekeztünk kijavítani a kiadás hibáját.

A H.66. telek megegyezik a Z.63. telekkel, vagyis az Uri u. 49. déli részén megőrződött polgárházzal.²⁶

¹⁹ Z.118. Ain Haus in der Böckh. gassen; hat wenig von alten maurn und eingefahlene Keller g: 4 cl. 5 sch., r: 5 cl. 3 sch., re: 18, l: 18, (9,16 m). Pincéje ma is megvan.

²⁰ Z.119. Ain Haus in der Böckh. gassen; hat noch etwas von alten maurn und eingebrochene verschützte Keller g: 5 cl. 1 sch., r: 5 cl. 3 sch., re: 18, l: 18. (9,80 m)

²¹ Z.120. Ain Haus in der Böckh. gassen; hat noch alte gemetür und eingebrochene verschützte Keller. Von dieser Brandstatt ist Herr Postverwalter alhier Franz Martin Clar zu No. 121. 3 cl. 5 sch. Zugemessen und das Übrige zu eiuener Interimgassel vorbehalten. g: 9 cl. 3 sch., r: 9 cl. 5sch., re: 18, l: 18, (18,01 m)

²² 121. Ain Haus in der Böckh. gassen; hat noch guets gemetür gwölber und Keller, g: 9 cl. 1 sch., r: 12, re: 18 cl. 1 ½ sch., l: 18 cl. 1 ½ sch., (17,38 m)

²³ Z.122. Ain egghaus in der Böckh. gassen; hat noch guets gemetür, gwölber und Keller, g: 11 cl. 1 ½ sch., r: 10 cl 4 sch., re: 18 cl. 3 sch., l: 18 cl. 3 sch. (21,33 m). Hier fangt an das Franciscaner Plätzel und gehet bis an die bluet gassen.

²⁴ Joseph de Hauÿ térképe és a hozzátartozó jegyzék Rudolf Rabatta császári főhadbiztos hagyatékában (Wien, HHStA Ung. Fasc. 73/II. No. 25. 1687 Jänner Ofen. – térkép, Wien, HHStA Ung. Fasc. 427. Konv. E. f. 129–130. – jegyzék) A térkép árajzolt másolatát tudtam használni, amely a BTM Középkori Osztályának rajztárában található. A jegyzék fényképmásolata: BTM Középkori Osztály Fotótára 22217–22220. A jegyzéket kiadta: WEIDINGER-HORLER 1956. 29–32. 1,2. melléklet.

²⁵ LÓCSY 1964. 11. j.

²⁶ H.66. – 56 Ps. (18,19 m). Ugyanennek a teleknek a mérete a Zaigerben 55 láb (9 cl. 1 sch., vagyis 18,01 m). A Zaiger és Hauÿ-felmérés adatai között kis különbséget mindig találunk. Mindez származhat a felmérések esetlegességeiből, hiszen egy közel húsz méteres homlokzat mérése során keletkezhetett 30 cm-es hiány a korabeli mérőeszközök használata mellett. De ne becsüljük alá ezen eszközök alkalmasságát, hiszen nem lehetett könnyű egy romos és újjáépülő városban minden esetben pontosan ugyanazokat a mérési pontokat jelölni ki a telekhatárokon. Ha ezeket a bizonytalanságokat figyelembe vesszük, kisebb, 30–60 cm-es (vagyis 1–2 láb) mozgáshatárt kell megengednünk, hogy a felmérések adatait

A klarissza kolostor Uri utcai szárnya alá esnek a H.63, 64, 65. számú telkek, amelyek együtt megegyeznek a Z.62. és a pótlólag beszámított telek együttes méretével, de a tömbön belül más beosztást mutatnak. A H.63. keskeny, fél telek szélességű, középen a H.64. egy átlagos egész telket ad ki, míg a H.65 újból fél telek szélességű.²⁷

A H.62. telek óriási méretű, északi határa a klarissza templom alatti pince (ld. Z.60.) É-i oldalfalánál található.²⁸ A telek magába foglalja Z.61. telket és a Z.60. telek déli részét, vagyis a fent említett pincét.

A H.61. keskeny telek a Z.60. telek északi részén helyezkedik el.²⁹

Innen kezdve a további adatok a kiadott listában hibásak. Elég rápillantanunk a Weidinger-Horler-féle rekonstrukcióra, hogy a lista adatainak felszerkesztése mennyire helytelen eredményre vezet. A házsorban észak felé utolsó H.59. telek, még csak éppen hogy eléri a ferences kolostor központi tömbjének déli homlokzatát, amely után már csak egy kis fél telek szélességű saroktelek következik, a H.145, majd a kis köz. Itt még nagyon messze járunk a Mária Magdolna plébániatemplomtól, pedig a Hauy térkép szerint a köz szorosan a templom déli oldala mellett indul, csupán egy keskeny épület támaszkodik a templomfalhoz. A Hauy térképet hitelesnek kell tartanunk, mivel ugyanezt az elrendezést mutatja a de la Vigneféle térkép és egy 1689-ből származó erődítési tervrajz is. A hibát a kiadott lista számadataiban kereshetjük, mivel Hauy térképén a H.59. és H.60. telkek közel azonos méretűek a H.62. nagyméretű telekkel, a listán azonban ezek a méretek meg sem közelítik egymást. Ha a kiadott listát az eredeti lista fényképfelvételeivel vetjük össze, láthatjuk, hogy a kiadásban hibás olvasattal állunk szemben. A H.59. és H.60. telkeknél az eredeti listában egyaránt 84

láb áll (szemben a kiadásban közölt 44 lábbal), és ha ezt a méretet felszerkesztjük máris elfogadható közelségbe kerülünk a templomhoz.³⁰ Ha így számolunk H.60. megegyezik a Z.58, 59. telkekkel, H.59. és H.145. pedig a Franciscaner Gässl és a Z.57., vagyis a ferences kolostor területére terjed. A plébániatemplom déli oldalán található köz csak a H.145. É-i oldalán, vagyis a templomhoz egészen közel indult az Uri utcából a Süttő (Országház u.) felé 1686-ban.

H. 145. saroktelek a kis köz déli oldalán, fél telek szélességű.³¹ A kis köz a teljes telek mögé kanyarodik, sőt itt még egy újabb telek, a H.144. csatlakozik a H.145. hátsó homlokzatához. A H. 144. telek a térkép szerint a H.59. telek hátsó felének egy részéből vált ki.³² A köz elhalad a H.144. telek homlokzatának nagyobb része előtt is, majd merőlegesen elfordul a kelet felé és végighalad a H.143. telek északi oldala mentén. Sajnálatos módon a térképeken kívül semmilyen más forrás nem áll rendelkezésünkre, amely megmagyarázhatná, mikor és milyen okból alakult a kis köz vonalvezetése ilyen szeszélyessé. A kérdés megválaszolását régészeti feltárástól várhatjuk. Jelen ismereteink alapján még azt sem állíthatjuk, hogy az 1680-as évek térképein látható köz megegyezik középkori elődjével. A törökör építkezései, amelyek – mint majd látni fogjuk – érintették ezt a területet megváltoztathatták a beépítés rendjét és az utca nyomvonalát is. Elég arra gondolnunk, hogy az 1686 és 1748 között eltelt hatvan év során a Hauy-féle állapothoz képest még háromszor változtatták meg az Uri utcából az Országház utcába vezető köz helyét.

A Hauy-féle térkép a plébániatemplom déli oldalán is beépített területet jelölt, de ezt nem osztotta fel telkekre. A templom mellé írt „T” betű magyarázata szerint a ferencesek kapták meg – úgy vélem – a templommal együtt a háztömböt is, ezért nem végezték el telkenkénti felmérését. Meg azért sem, amiért az un Kaiserliche Preche területén sem, a súlyos pusztítás miatt nem volt mit felmérni, a romokat törmelékhalomok fedték be. A templom is félig romba dőlt. Ez a számozatlan háztömb az Országház utcai oldalon messze távolodott a templomtól, itt nyilván épületek emelkedtek, ezért kanyarog a térképen a kis köz is oly annyira.

a mai állapotokra vetíthessük, hiszen az álló épületeken, vagy a kiásott alapfalakon sem tudunk a két felméréssel pontosan egyező homlokzati méreteket mérni. A mérések közti különbségek ugyanis nem következetesen térnek el egymástól. Jelen munkánkban a Hauy-féle felmérést francia lábban (1 láb = 0,32484 m), a Zaiger adatait pedig bécsi lábban (1 láb = 0,3106 m) számoltuk át. A Hauy felmérés esetében Lócsy Erzsébet és Szentkirályi Zoltán megfigyeléseit követtük. (Ld. LÓCSY 1964, valamint Szentkirályi Zoltán lektori véleményét Czagány István: Komplex kutatási módszer az építészettörténeti és helytörténeti tudomány szolgálatában. Építés- és Közlekedéstudományi Közlemények 12 (1968) 146–147. című tanulmányához.) A Zaiger adatait pontosabbnak éreztük, ha bécsi lábban számoljuk át.

²⁷ H.63. – 40 Ps. (12,94m) + H.64. – 54.Ps. (17,54m) + H.65. – 28 Ps. (9,1m). Összesen tehát 122 láb, azaz 39,63 méter.

²⁸ H.62. – 84 Ps. (27,29m)

²⁹ H.61. – 30 Ps. (9,75 m)

³⁰ H.59. – 84 Ps. (27,29 m), H.60. – 84 Ps. (27,29 m). Egyébként Weidinger és Horler is kénytelen volt korrigálni a térképét ezen a ponton, csak hogy ők az eredeti térképtől eltértek és a H.145. telket az Uri utcán is önálló homlokzattal és plussz mérettel szerepeltették. A térképen azonban egyértelmű, hogy a H.145. telek a H.59. telek hátában található. Weidinger és Horler a térképet tekintették hibásnak.

³¹ H.145. – Ps 30. (9,75 m)

³² H.144. – Ps 48. (15,59 m)

A H.136. telek a Z.116. telekkel azonos polgárház, a mai Országház u 26.³³

A H.137. telek a Z.117. telekkel azonos polgárház részlet a mai Országház u. 28. déli végén.³⁴

A H.138. telek a Z.118. telekkel azonos az Országház u. 28 középű részén.³⁵

A H.139. telek magába foglalja a Z.119. telket, de részben a Z.120. telek déli részét is tartalmazza.³⁶

A H.140. telek a Z.120. telek északi, nagyobb részével egyezik.³⁷

A H.141. telek megegyezik a Z.121. telekkel. Az egyezés azért is figyelemre méltó, mert az üres telkek sora után ezen a telken még 1696-ban is jó állapotú épületet írtak össze.³⁸

A H.142. telek valamivel rövidebb a Z.122. teleknél, amely részben kiterjed a H.143. déli oldalára is.³⁹

A H.143. telek északi oldalán nyitották meg a Franciscaner Gässl-t, a telek déli oldalát a Z.122. telekhez csatolták.⁴⁰ A későbbi ferences kolostor központi tömbjének déli homlokzata éppen a H.143. telek É-i határvonalával esik egybe. Eszerint a ferencesek 1686 és 1696 között a H.143. telekig megkapták a templomtól D-re eső területet a köz-el együtt, amelyet áthelyeztek a H.143. területére.

AZ ELSŐDLEGES KÖZÉPKORI TELEKOSZTÁS

REKONSTRUKCIÓJA

A két felmérés rekonstrukciója után tudunk ráterni a középkori beépítés szempontjából igazán érdekes kérdésre, nevezetesen, hogy megfigyelhető-e területünkön az a szabályos telekosztásra visszavezethető telekstruktúra, amelyet Lócsy Erzsébet mutatott ki éppen a csatlakozó Országház utcai házsoron.⁴¹ Lócsy megfigyelései szerint egy 54 és 60 láb között ingadozó alpméret végig kimutatható az Országház utca középső és déli szakaszán. Az alaprendszer már több esetben a középkorban megbontották felosztások és összevonások révén, mégis a telkek többségére még mindig jellemző, a változtatásoknál pedig felismerhető. Ezt az alpméretet követve Lócsy munkája folytatásaként először

is az Országház utcában a következő eredményt kapjuk.

H.136. – 57 láb

H.137. – 54 láb

H.138. – 30 láb + H.139 – 48 láb + H.140. – 38 láb = 116 láb, vagyis két db. 58 láb széles telket osztottak három felé az idők során.

H.141. – 54 láb

H.142. – 57 láb

H.143. – 30 láb, de ezután egy ismeretlen szélességű köz következett, amelyet az eredeti telekből hasítottak ki.

Látható, hogy területünk Országház utcai oldalán felismerhető a Hauy-féle felmérésen az alpméretű eredeti telkek sora. Azt azonban nem tudhattuk meg meddig tartott a sorozat, mennyire közelítette meg a plébániatemplomot, és milyen volt a telkek sorának északi lezárása.

Érdekes az alpméretek összevetése a Zaiger telekosztásával is. A visszafoglalás után az új telkek kimérése során messzemenő mértékben figyelembe vették a Várnegyed telkeinek alapstruktúráját, igazodtak az 54-60 láb közötti alpmérethez, sőt sok esetben a megosztott, felaprózott telkek helyén újra az eredeti alpméreteket mérték ki. Tehát ugyanez a terület a Zaigerben a következően néz ki.

Z.116. – 59 láb

Z.117. – 53 láb

Z.118. – 29 láb + Z.119. – 31 láb = 60 láb, vagyis éppen egy alpméretű telek

Z.120. – 57 láb

Z.121. – 55 láb

Z.122. – 67.5 láb, de ehhez már az újonnan kialakított Franciscaner Gässl sarkán áll, és feltehetően kibővítették az eredeti telket.

Látható tehát, hogy a Zaiger is követi területünkön az alpméretet, és megfigyelhető a rekonstruálható tendencia is, amely során a Hauy-féle felmérésen három részre oszló két eredeti telket (H.138-140.) úgy szabályozták, hogy az egyik telek (Z. 120) eredeti méretet kapott, míg a másik kettőt fél telek méretűre alakították. (Z.118-119.)

Vizsgáljuk meg ezek után az Uri utcai oldalt is, itt is délről kiindulva.

H.66. – 56 láb

H.65. – 28 láb + H.64. – 54 láb + H.63. – 40 láb = 122 láb, vagyis két db. 61 láb széles telket osztottak három felé idővel.

H.62. – 84 láb + H.61. – 30 láb = 114 láb, vagyis az eredetileg két db. 57 láb széles telek közül az egyik jókora részt megszerzett szomszédjából.

H.60. – Említettük már, hogy a kiadott lista adatát tévesnek tartjuk. A térkép alapján ennek a teleknek

³³ H.136. – Ps 57. (18,52 m)

³⁴ H.137. – Ps 54. (17,54 m)

³⁵ H.138. – Ps 30. (9,75 m)

³⁶ H.139. – Ps 48. (15,59 m)

³⁷ H.140. – Ps 38. (12,34 m)

³⁸ H.141. – Ps 54. (17,54 m)

³⁹ H.142. – Ps 57. (18,52 m)

⁴⁰ H.143. – Ps 30. (9,75 m)

⁴¹ LÓCSY 1964. Megjegyzendőnek tartom, hogy ezt az alpméretű telekosztást az újabb kutatások a tudatos városalapítás eredményének tartják. Részletes vizsgálatával Lócsy Erzsébet foglalkozott: ld. LÓCSY 1969. 106-113.; LÓCSY 1971. 209-222.; újabban MAGYAR 1991. 153-184.; MAGYAR 1991a. 91-106.

és a H.59 teleknek a mérete együttesen három db. eredeti telket tesz ki.

H.143. – 30 láb, de ez töredék telek annak a kis köznek a szélén, amelyet az eredeti telekből is kiszakíthattak.

El kell ismernünk, ha az alpméretű telkek rendszerét nem ismernénk a Várnegyed egyéb házso-raiból, csupán ezen adatok alapján nehéz lenne felismerni azt. Ezzel szemben az is bizonyos, hogy az alpméret alkalmazható ennek a házsornak a megismeréséhez, a telkek illeszkednek a rendszerbe. Rendeteg összevonást, áttrendezést figyelhetünk meg. Volt olyan telek, amely felaprózódott (H.63–65), jellegzetesebbek azonban az igen nagyméretű, összevonások során keletkezett telkek (H.59, 60, 62.).

Ezek után vessük össze eredményeinket a Zaigerben feljegyzett adatokkal. Az összeírásban az újracsatolt telkeken a már fentebb jelzett rekonstrukciós tendencia figyelhető meg.

Z.63 – 55 láb.

Z.62. – 65 láb.

A pótlólagos telek – 60 láb.

Z.61. – 56 láb.

Z.60. – 53 láb + Z.59. – 47 láb + Z.58. – 42 láb + Fr.G. – 28 láb = 170 láb, vagyis két db. 57 lábas és egy db. 56 lábas telekre bontható.

A Zaigerre az a jellemző, hogy a rekonstruált, alpméretű telkek sorozatát alakították ki, azonban a ház sor déli végén a Franciscaner Gässl felé közeledve az utolsó három telek mérete fokozatosan csökken.

A fentiek elmondása után megállapíthatjuk, hogy a vizsgált területen is ki tudtuk mutatni az eredeti, alpméretű telkeket. A 17. század végén, a várost visszafoglaló ostrom olyan súlyos pusztítást végzett a plébániatemplom környezetében, hogy az első térképek és házösszeírások alapján már nem ismerhetjük meg milyen volt a középkorban a Mindszent utca (Uri utca) és az Olasz utca (Országház utca) közötti háztömb északi lezárása. A kérdés azért is különösen érdekes, mivel a város belsejében elhelyezkedő háztömb mindkét vége, vagyis a déli és az északi is egy-egy piactérre nézett. A déli vég a németek piacterének szegélyét alkotta, ez ma a Szentháromság utca északi házso-ra, amely a Várnegyed területén egyedülállóan a kelet-nyugati utcára merőleges, eredeti alpméreteket mutató telkek sorából áll. Jó lenne tudni, hogy a magyarok piacterére néző északi végen vajon milyen jellegű lehetett a telekstruktúra. Esetleg itt is megtalálhatók voltak a kelet-nyugati homlokzatra merőleges, eredeti alpméretű telkek. Amint a későbbiekben látni fogjuk az írott forrá-

sok felvetik ezt a feltételezést. Az egyelőre nyitott kérdést azonban csak régészeti feltárással lehetne eldönteni. Ugyancsak az eddig még el nem végzett feltárások eredményei alapján tudhatnánk meg mi játszódott le a telkek építéstörténetében a város alapítása, vagyis a 13. század közepe és a Hauy-féle térkép elkészítése, azaz a 17. század vége között eltelt több, mint négyszáz év alatt. Ásatások hiányában jelenleg csak írott források állnak, bár meglehetősen csekély számban, rendelkezésünkre, amelyek segítségével a 15. század elejétől fogva ismereteket szerezhethetünk erről a hosszú időszakról.

A TERÜLET KÖZÉPKORI HELYRAJZA AZ ÍRTOTT FORRÁSOK TÜKRÉBEN

Buda középkori helyrajzának tisztázásával már két évszázada foglalkozik a történettudomány. A máig legrészletesebb, a Várnegyed egészét áttekintő munkát Pataki Vidor alkotta meg több, mint ötven évvel ezelőtt, akinek a művét alapvető forrásként használják fel a város múltjával foglalkozó kutatók.⁴² Ez a tanulmány úttörő volt a maga idejében, mivel először próbálta meg a város ingatlanjainak történetét egyenként feldolgozni a rendelkezésre álló gyér számú írott források segítségével. Az alábbiakban ugyanezt a munkát próbáltuk elvégezni, és hogy számos esetben Patakitól eltérő eredményre jutottunk – amennyiben következtéseink helyesek – annak oka, hogy ötven év eltelt, és ma valamivel több a rekonstrukció megalkotásához szükséges információ az utóbbi évek levéltári, műemléki és régészeti kutatásai révén. Pataki maga hangsúlyozta műve bevezetőjében hogy rekonstrukciója feltételezéseken alapul és legjobb esetben is csak a valószínűség határát érheti el. Sajnálatos, hogy térképei, amelyeken a modern telekrendbe osztotta be a középkori tulajdonokat mást sugallt, nagyobb bizonyosságot. A helytörténettel foglalkozó kutatók közül számosan nem vették a fáradságot, hogy átgondolják a Pataki által példásan közölt adatokat és bizonyított tényként másolták át munkáikba a szerző feltételezéseit. Pataki Vidornak a forrásokat dokumentáló, ám ezek alapján néha merész feltételezéseket is megfogalmazó kutatói magatartása jogosítja fel követőit, hogy módosítsák az általa nyújtott képet.

⁴² PATAKI 1950. 241–299. Sajnálatos módon a tanulmánynak csupán az ingatlanok történetét tárgyaló második része jelenhetett meg. A négy fejezetre osztott első rész, amely a helyrajz általános kérdéseit (kutatástörténet, egyházak, kapuk, utcák azonosítása) tartalmazta kéziratban maradt. Gépelt példánya a Budapesti Történeti Múzeum Központi Könyvtárában tanulmányozható.

A KÖZÉPKORI SZOMBATHELY UTCA ÉS
KÖRNYÉKÉNEK HÁZTULAJDONAI

a) veszprémi püspök

„Mindszent utca”

A veszprémi püspök budai rezidenciája csak a 15. század második felétől tűnik fel a forrásokban, de ennél már jóval korábban meg lehetett, hiszen a budai határ nagy részének szőlő dézsmája a püspöknek járt, a dézsmabort pedig tárolni kellett. A budai szállás ellátására az Esztergom megyei Gyermely jövedelme szolgált, jelezve hogy a püspök jelentős időt töltött budai rezidenciáján. Gyermely, mint a budai szállás ellátására rendelt település először Gatalóci Mátyás veszprémi püspök, valamint Bodó Miklós és Bodó Gergely egyezségében szerepelt 1443-ban, a későbbiekben megemlítette a veszprémi püspökség 1524. évi urbáriuma is.⁴³ 1495-ben két ízben is megemlítették a szállást, mint közjegyzői oklevél kiállítási helyét. Mindkét esetben püspöki palotának nevezték az épületet a Mindszent utcában.⁴⁴ További oklevelek a püspöki palota szomszédairól tájékoztatnak. Keszi Benedek országbírói jegyző 1457-ben vásárolt háza a Szombatpíacon állt, amelynek a Mindszent utca felőli szomszédja volt a veszprémi püspök háza.⁴⁵ Ugyanezt a házat 1500-ban a Szombathelyen állónak mondták, amelyet délről határolt a püspöki épület.⁴⁶ Vetési Albert veszprémi püspök a püspökség házával szemközt fekvő másik házat adományozott el testvéreinek, Miklósnak a Mindszent utcában.⁴⁷ Megállapíthatjuk tehát, hogy a

veszprémi püspökség palotája a Mindszent utca keleti házsorában emelkedett, és ennek északi szomszédja már a Szombatpíacon álló – mint majd látni fogjuk – sarokház volt.

Érdekes építési szabályzásra utaló irat maradt fenn 1496-ból. A város tanácsa előtt ifjabb Vitéz János veszprémi püspök elpanaszolta, hogy házának udvarán a tetőkről leömlő esővíz összegyűlik és kérte a várost, találja meg módját az esővíz elvezetésének. A tanács azt javasolta, hogy a telek hátához kapcsolódó Olasz utcai telken keresztül oldják meg a víz elvezetését. Ezért a püspök egyezséget kötött Klára özvegygel, a szomszédos telek tulajdonosával, amely szerint a püspök 20 Ft-ot fizetett az özvegynek, aki cserébe hozzájárult az esővíz átvezetéséhez. A püspöknek saját költségén kellett nyílást vágatni a telkek közötti falon, erre rostélyt kellett helyezni, az özvegy udvarának közepét pedig egészen az utcáig ki kellett köveztetni. Kikötötték továbbá azt a feltételt is, hogy a nyíláson nem öntenek át semmilyen konyhahulladékot, vagy másmilyen elviselhetetlen szemetet, hanem kizárólag vizet.⁴⁸

b) Kopácsi Dénes – Keszi/Berki/Sárkány

„Szombatpíac, Szombathely, Mária Magdolna egyházzal szemben”

1457-ben Buda első magyar bírójának, Kopácsi Dénesnek özvegye, Erzsébet eladta házat Keszi Benedek országbírói ítélőmesternek, pilis megyei nemesnek 160 Ft-ért.⁴⁹

⁴³ 1443. június 1. Veszprém. (r.) Mátyás veszprémi püspök (v.) Bodo Miklós bácsi préposttal és Bodo Gergellyel kötött egyezségében szerepel többek között a püspök birtoka az esztergom megyei Gyermely, amely a veszprémi püspök budai szállásának az ellátását biztosítja („...pro sustentatione mense et residentie suarum Budensis...”). (Veszpr. Érs. lt. Litt. adiunctae 12 – OL Df 200452). Az 1524. évi urbárium adatát ld. Kredics–Solymosi 1993. 866.

⁴⁴ 1495. június 13. Buda. Közjegyzői oklevél kiállításának helye a veszprémi püspök budai palotája a Mindszent utcában („...in palacio episcopali Wesprimiensi Bude, in vico Omnium sanctorum existente...”). (Gyulafehérvári k. lt. / Történelmi Tár 1881. 384–385.); 1495. június 30. Buda. Közjegyzői oklevél kiállításának helye a veszprémi püspök budai palotája a Mindszent utcában („...in pallacio episcopali wesprimiensi Bude, in vico Omnium sanctorum...”). (OL Df 32522.)

⁴⁵ Id. 49. jegyzet

⁴⁶ Id. 56. jegyzet

⁴⁷ 1471. (olvashatatlan) Buda. Buda város tanácsa előtt (r.) Albert veszprémi püspök elmondja, hogy házat a Mindszent utcában a püspökség házával szemben („...quandam domum suam in nostri medio in platea omniumsanctorum (!) ex obposito (!) alterius [kiszakadt] Wesprimiensi in vicinitatibus domorum providorum Mathie lapicide ab una parte vero ab altera Emerici doleatoris [kiszakadt] ...”), amelyet Máté ablakgyártó budai esküdtől vett 100 Ft-ért és némi borért, testvéreinek (e.) Wethes-i Miklósnak, valamint az ő fiainak Máténak, Jakabnak, Benedeknek és Gergelynek adományozta. (OL Df 45484.)

⁴⁸ 1496. november 16. (f. IV. p. Martini) Buda. Buda város tanácsa tanúsítja, hogy (r.) János veszprémi püspök elpanaszolta, miszerint a püspökség házában a Mindszent utcában („...domus eiusdem episcopatus, hic nostri in medio, in platea Omniumsanctorum (!)...”) az udvarán a tetőkről az esővíz összegyűlik, ezért a város tanácsát kikérték, akik nem láttak más megoldást a víz elvezetésére, mint a telek hátához kapcsolódó telken keresztül, amely (h.) Klára özvegy tulajdona („...fundus curie honeste domine Clare relicte condam p[er]... [gather concivis nostri, domui scilicet do[m]ui] [epi]scopatus a retro immediate annexa...”); ezért János püspök egyezséget kötött Klarával, miszerint a püspök 20 Ft-ot fizet az özvegynek, aki cserébe hozzájárul a víz átvezetéséhez, majd a püspök a saját költségén nyílást készített a közöttük lévő falon, erre rostélyt helyezett, valamint az özvegy udvarának közepét végig az Olasz utcáig padlógyártó mesterséggel lekövezeteti („...quem idem dominus episcopus propriis suis impensis et laboribus, primitus per murum lapideum ibidem [...]ntum foramen [.....] craticula, deindeque incipiendo per medium curie per artem pavimentariam cum lapidibus competentibus [...] pro [...] usque ad plateam Italicorum continuando (?) comparari facere debeat et teneatur per fundum curie sue...”), azokkal a feltételekkel, hogy a püspök telkéről, csak vizet és semmilyen konyhahulladékot, vagy másmilyen elviselhetetlen szemetet („...sordes coquine ac quascumque alias intollerabiles [...]...”) nem öntenek át az özvegyhez, az özvegy pedig nem fogja lezárni a nyílást. (Veszpr. Érs. lt. Dec. Bud. 25. – OL Df 283138)

Kopácsi Dénes, 1428-ban kamarahaszna adót szedett Vas megyében, 1436-ban még felhévizi lakos, majd az 1439-es budai népmozgalom egyik vezetője és 1440/41-ben Buda város első magyar bírja.⁵⁰

Keszi Benedek, hont megyéből származó nemes, 1423-tól kancelláriai jegyző volt, 1453–62 között országbírói ítélőmester, Pálóczi László familiárisa, 1454-ben megszerezte Érd és Berki birtokok felét, elhunyt 1461/62-ben.⁵¹

A házvételről kiállított városi oklevél részletesen körülírja az ingatlant: a Szombatpiacon álló ház Mindszent utcai szomszédja a veszprémi püspök volt, míg az Olasz utca felől Kapi János háza emelkedett, továbbá a Mária Magdolna egyházhoz épült piaci mézszárszékek oldalához épült. Következő adatunk egy hatalmaskodás során szól a házról. 1462-ben az akkor már elhunyt Benedek testvére, Keszi György fegyveresen megjelent a háznál, amelyben akkor Benedek özvegye, Anna, lánya, Borbála és annak férje ákosházi Sárkány

Bertalan királyi palotás lakott, és a kapukat betörve birtokaikra vonatkozó okleveleiket elvitte, továbbá elszállíttatott ezer kocka sót, két hordó bort és két számszeríjat. A pilis megyei nemesek között tartott vizsgálatot ismertető oklevél a Mária Magdolna egyházzal szemben lévőként írja le az épületet.⁵²

Ákosházi Sárkány Bertalan, László fia, Zala megyéből származó nemes, 1458-ban Kanizsai Miklós lékai várnagya volt, 1462 előtt feleségül vette Keszi Benedek leányát, Borbálát, 1464–71 között udvari familiáris, 1474-ben Zala megye választott adószedője, elhunyt 1511 után.⁵³

Huszonkét évvel később 1485-ből fennmaradtak oklevelek, amelyekben Benedek fia, Berki László el kívánta cserélni a házat tolnai Bornemissza János kincstartói jegyzővel annak Szombat kapun kívüli házára.⁵⁴ Bár a cseréhez testvére, Imre is hozzájárult, és Mátyás király is privilégialis formában kiállított oklevéllel erősítette meg azt, az ügylet előttünk ismeretlen okból mégis megghiúsult. Tudjuk ugyanis, hogy a Szombat kapun kívüli ház még 1490-ben is Bornemissza tulajdonában volt.⁵⁵ A cseréről szóló oklevelek a Szombathelyen állónak mondják az épületet, amelynek szomszédjai Facsar János és Zöld János voltak.

⁴⁹ 1457. november 4. (in prof. Emerici) Buda. Buda város tanácsa előtt (h.) Erzsébet, a néhai (p.) Kopach-i Bálint budai polgár özvegye eladja a Szombatpiacon, a Mindszent és az Olasz utca között, a piac mézszárszékeinek oldalához épült házát („...quandam domum suam in nostri medio in foro Sabbati in vicinitatibus domorum reverendi in Christo patris domini episcopi Wesprimiensis a parte platee omnium sanctorum et Johannis Kapi a parte platee Italicorum, necnon ad latus macellorum foris ecclesiam beate Marie Magdalene existentem et habitam...”) (e.m.g.) Kezi-i Benedek udvarbírói jegyzőnek 160 Ft-ért. (OL DI 15.196.)

⁵⁰ KUBINYI 1964. 149–158.

⁵¹ BÓNIS 1971. 184.; KUBINYI 1994. 264.; ENGEL 1996. II. 128.; A Berkiekre: KUBINYI 1967. 260–261.

⁵² 1463. február 27. (2. d. Sab. p. Mathie) Buda. Palocz-i László országbíró tanúsítja, hogy Akoshaza-i Sarkan Bertalan királyi palotás, valamint (n.) Anna, a néhai (mg.) Kezy-i Benedek özvegye, és leánya, Borbála, Bertalan felesége kérésére kiküldte emberét, Domonya-i Lászlót, együtt Zych-i Imrével, a királyi speciális jelenlét jegyzőjével és Bodogazonfalvai Thompa László nádori emberrel együtt, akik február 26-án (Sab. p. Mathie) vizsgálatot tartottak a pilis megyei nemesek között és megállapították, hogy Kezy-i György, a néhai Benedek testvére Szt. Erzsébet napja (1462. november 19.) körül fegyveresen, erőszakkal megjelent Bertalanak, Annának és Borbálának a Mária Magdolna egyházzal szemben lévő házában, és betörve a kapukat az ott található, birtokaikra vonatkozó okleveleiket elvitte, azonfelül elszállíttatott ezer (kocka) sót, két hordó bort és két számszeríjat tartozékaival együtt, valamint más javakat („...ad domum dictorum Bartholomei Sarkan ac nobilium dominarum Anne et Barbare in hac civitate Budensi, ex opposito ecclesie dicte Marie Magdalene in predicta civitate Budensi constructe sitam et habitam, armatis manibus et potentialiter irruens, ibique confractis hostiis eiusdem domus certas litteras causales ac nomula litteralia instrumenta eorundem Bartholomei Sarkan ac dominarum Anne et Barbare factum iurium ipsorum possessionarium tangentem et concernentem, necnon mille sales, duo vasa vini et duas ballistas cum attinentiis ac alias res et bona ipsorum domo de eadem exripiendi !!! deportasset...”) (OL DI 102.984. – Ugyanaz: Guth-i Orzag Mihály nádor ugyanaznap készült oklevele: OL DI 105005.)

⁵³ KUBINYI 1994. 264–265.; ENGEL 1996. II. 210.

⁵⁴ 1485. szeptember 5. (f. II. a. Nativitatis Marie) Székesfehérvár. A fehérvári káptalan előtt néhai (mg.) Kezy-i Benedek országbírói jegyző fia (e.) Berky-i László különféle birtokait, közte házát a Szombathelyen („...quandam domum suam lapideam in civitate Budensi in loco Zombathhel inter domos Johannis Zewld et alterius Johannis Fachyar dicti sitam...”) elcserélte (e.m.g.) Tholna-i Bornemyza János kincstartósági jegyzővel többek között egy házra a Szombatkapu előtt („...quandam domum suam lapideam in civitate Budensi foris portam Zombathkapu nuncupatam inter domos somini episcopi Agriensis et ortum condam magistri Dyonisii prothonotarii Regie maiestatis sitam simulcum orto...”) és egy szőlőre az óbudai Korczan dűlőben („...ac quandam vineam suam Korczan vocatam in promontorio civitatis Veteris Budensis adiacentem...”) (OL DI 19072.) Átírta Mátyás király 1485. október 13-án: OL DI 19073. 1485. október 13. (in Colomani) Bécs. Mátyás király (mg.) Tholna-i Bornemyza János kincstartósági titkár kérésére privilégialis formában átírja és megerősíti a fehérvári káptalan 1485. szeptember 5-én Székesfehérváron kelt oklevelét. (OL DI 19073.) 1486. január 9. (f. II. p. Epiphanie) Óbuda. A budai káptalan előtt (mg.) Kezy-i Benedek országbírói ítélőmester fia (n.) Imre hozzájárulását adja ahhoz a birtokcseréhez, amelyet bátyja, (n.) László a fehérvári káptalan előtt kötött (e.) Tholna-i Bornemyza Jánossal (r.) Orbán választott győri püspök, királyi kincstartó titkárával, amelyben többek között László Jánosnak adta át házát a Szombathelyen („...item de quadam domo lapidea in civitate Budensi, in loco Zombathhel sita...”) azzal a feltétellel, hogyha valamelyikük örökös nélkül halna meg, akkor az életben maradt másik és azok örökösei birtokolják tovább az elcserélt javakat. (Átírta I.Ferdinánd király 1528. július 31-én (20. d. Dom. a. Margarethe)-án: OL DI 26033.)

⁵⁵ 1490. október 28. – OL DI 19665.

Alkalmasint Sárkány Bertalan fia, Ambrus hiúsíthatta meg a cserét, mivel egy 1500-ban kiállított oklevélben már a királyi személyes jelenlét bírósága előtt folyó perről értesülünk. Ekkor Ambrus, anyja és testvérei nevében kiegyezett Berki Imrével, és átadta a házat bizonyos berki és érdi birtokokért cserébe. A leírás ekkor is részletes: a ház a Szombathelyen található, szomszédai keletről Facsar Lénárt, délről a veszprémi püspök, északról pedig a mészárszékek.⁵⁶ Hogy ezt az egyezséget megtartották bizonyítja a dézsmajegyzékek, Kapás Pétert 1505-ben Facsar Máténál írták össze, 1510-ben pedig Berki Imre házában a Szombathelyen.⁵⁷

Ákosházi Sárkány Ambrus, Bertalan fia, 1501-10 között pozsonyi ispán, udvari familiáris, 1406-09 között a soproni ispánság és városkapitányság zálogbirtokosa, 1510-11 között máramarosi ispán és sókamaraispán, élete végéig pozsonyi, soproni, részben budai harmincados, 1510-ben Miksa császártól birodalmi bárói rangot és címet kapott, a Habsburgok egyik fő magyarországi támogatója, ugyanakkor a Szapolyaiak embere, II. Ulászló és II. Lajos diplomatája német földön, 1524-25 között országbíró, „üzletelő és diplomata várúr”, aki vagyonát és társadalmi felemelkedését kereskedelmi tevékenységének és az ország pénzügyi irányításában betöltött szerepének köszönhette, elhunyt a mohácsi csatában.⁵⁸

A házról megemlékezett Hans Dernschwam is, és ezen leírása segítséget nyújt helyének meghatározásához. Elmondása szerint egy bég kisajátította a

Mária Magdolna templom melletti házakat, közte a mészárszékeket, Sárkány Ambrus házat és ott mecsetet, minaretet és iskolát építtetett.⁵⁹ A mecsetet feltüntették a Marsigli-féle török térképen (1686), az épület megfigyelhető a Fontana-Nessenthaler-féle látképen (1686) is. Sajnos azonban sem a Hauy-féle (1687), sem pedig a de la Vigne-féle (1686) térkép nem jelezte helyét, ahogy a későbbi veduták és térképek sem ábrázolták. A török térképet felhasználva hozzávetőlegesen kijelölhetjük azt a területet, ahol a dzsámi emelkedett. Ez a hely megfelel a Hauy-féle térkép 59. és 60. számú telkeinek.

Felidézve a középkori oklevelek helymeghatározásait, megállapíthatjuk, hogy a Berkiek háza sarokház volt a Mária Magdolna templom déli oldalán a Szombatpiacon. Délről a veszprémi püspök palotája határolta, keleti szomszédságában pedig a Facsar család háza emelkedett a plébániatemplommal szemben, pontosabban a templom oldalához épült mészárszékekkel szemben. Tehát a ház a Mindszent utca és az onnan az Olasz utcába vezető kis köz sarkán állt a köz déli oldalán.

c) Kapi András/János – Facsar János/Lénárt/Máté

Erre az ingatlanra közvetlenül vonatkozó források nem maradtak fenn, ám a szomszédok oklevelei fenntartották a ház tulajdonosainak emlékét. Kapi András deákot, szalárdi és szatmári sókamaraist a 15. század elején a pesti plébánia házában szomszédságában nevezték meg.⁶⁰ Fiát, Kapi Jánost a Kopácsi-féle ház eladásánál említették meg az Olasz utca felőli oldalon.⁶¹

Kapi András deák, Tétényi, avagy Kaproncai Miklós fia, budai polgár, nemességet és címet nyert Zsigmond királytól 1405-ben, Tétényi Péter budai alvárnagy rokona, Ozorai Pipo familiárisaként 1405-16 között váltakozva szalárdi, szatmári, debreceni máramarosi, kassai sókamaraispán és kamarahasznaispán volt, elhunyt 1416-ban, a Kapi család őse.⁶²

A század végén már Facsar Jánost nevezték meg ugyanezen a helyen, a Berki – Bornemissza csereügylet során, illetve a pesti plébánia háza mellett is a Mária Magdolna egyház felőli oldalon.⁶³

Facsar János tekintélyes magyar polgár lehetett, 1479-ben a Mária Magdolna plébánián kiállított

⁵⁶ 1500. június 10. (f. IV. a. Trinitatis) Buda. II. Ulászló király tanúsítja, hogy a királyi személyes jelenlét bíróságán egyrészt Akoshaza-i Sarkan Bertalan fia (e.) Ambrus, anyja Borbála, testvérei János, Ferenc és Dorottya nevében, másrészt Berkyi Imre, leányai Zsófia, Borbála, Erzsébet és Katalin nevében tapasztalt és jeles férfiúk közreműködésével megegyeztek egy perben, amely a néhai Berkyi László, Imre testvére és Akoshaza-i Sarkan Bertalan között keletkezett, miszerint Ambrus átadja Imrének azt a házat a Szombathelyen, a mészárszék szomszédságában („...totalem domum lapideam in civitate Budensi in loco Zombathel dicto existentem et habitam, ...cuiquidem domo ab orientali domus Leonardi Fachar, a meridionali domus episcopatus Wesprimiensis, ab aquilonari vero plagis sedes carnificium contigue dicuntur vicinari...”), amelyet jogosan birtokol, de korábban Imre atyjáé, Kezyi Lászlóé volt, Imre pedig két pusztá jobbjágytelket ad cserébe Berkin és Érden, valamint visszadja Ambrus anyjának, Borbálának a nála elzalogosított berki és érdi birtokrészeit. (OL DI 73618.). A Mária Magdolna plébániatemplom melletti mészárszékekre vonatkozik az 1505 körül készült dézsmajegyzék adata is: „...Benedictus Mezarus mag. prope Mariam Magdalenam...” (OL DI 38.658)

⁵⁷ 1505 k.: „Petrus Kapas apud Faczar Mathe...” (OL DI 38.658.); 1510 k.: „...Petrus Kapas in Zombathel in domo Emerici Berky...” (Vészp. k. m. lt. Budai bortizedlejtrom)

⁵⁸ KUBINYI 1994. 263-292.

⁵⁹ ld. 66., 68. jegyzet

⁶⁰ 1413. IX. 29., 1415. IV. 19.

⁶¹ ld. 49. jegyzet.

⁶² DRASKÓCZY 1983. 149-187.; ENGEL 1996. II. 123., 1411; BTOE III. 407, 416, 417.sz.

⁶³ ld. 54., 70. jegyzet

közjegyzői oklevélben egyedüli világiként tanúskodott a plébánia káplánjai mellett⁶⁴

A századfordulón Facsar Lénárt volt a Berkiek keleti szomszédja, az 1505 körüli dézsmajegyzék pedig Facsar Mátét nevezte itt meg.⁶⁵

d) pesti Boldogasszony plébánia – Báthory István

Olasz utca, Mária Magdolna utca, Szombatpiac

A pesti plébánia 1413-ban bérbe adta a Szombatpiacra álló házat Onofrius budai polgárnak. A ház ekkor romos állapotban volt, ezért azzal a feltétellel adták évi 14 Ft-ért bérbe, hogy Onofrius rendbe hozatja.⁶⁶

Onofrio Bardi, firenzei származású budai polgár, aki Ozorai Pipó kamarásaként jelentős szerepet töltött be az ország pénzügyi igazgatásában, volt harmincadispán, sókamaraispán, „az összes királyi jövedelem behajtója”, a bajmóci Noffri család őse, elhunyt 1426–30 körül.⁶⁷

Két évvel később állították ki ugyanezen bérbeadásról Buda város oklevelét, amelynek hátrára írt feljegyzés szerint a ház a Mária Magdolna utcában emelkedett.⁶⁸ A szomszédok ebben az időben Kapi András deák és Jakab szabó voltak.

Onofrio és a plébánia a ház helyreállítása és a bérfizetés miatt vitába keveredtek a későbbiekben, amely a város előtti perhez vezetett. Erről a perről egyetlen irat tájékoztat 1486-ból, amelyből kiderül, hogy András pesti plébános a királytól kérte ügye

újra tárgyalását, miután a városi tanács a néhai Onofrio testvére, Veronika javára ítélte a ház ügyében. A királyi kegyből ismételt tárgyalás a tárnokmester és a személyes jelenlét helytartója, továbbá ítélmestereik előtt folyt a király jelenlétében. András plébános ekkor előadta, hogy a plébánia házat a néhai János plébános adta bérbe Onofriónak évi 14 Ft-ért, de az alperes testvérei évek óta nem fizették meg a bért, ezért kérte a ház tulajdonjogának visszaállítását. Veronika ügyvédje vele szemben azt állította, hogy a ház évi 14 Ft bérfizetése mellett került Onofrio tulajdonába, de abban az időben olyan romos volt, hogy a helyreállítás költségei meghaladták a bér összegét, Buda város tanácsa ezért évi 6 Ft-ra mérsékelte a fizetendő bért. Ezek után András plébános elismerte ugyan Veronika tulajdonjogát, de a bérfizetés elmulasztása miatt továbbra is kérte a ház visszaadását.⁶⁹ Az ítélet szövege nem maradt fenn, ellenben két hét múlva a plébános elcserélte a házat Báthory István erdélyi vajdával, és ebből arra következtethetünk, hogy végül megnyerte a pert, és visszakapta a

⁶⁴ 1479. VI. 14. – MREV 3. 266

⁶⁵ ld. 56., 57. jegyzeteket

⁶⁶ 1413. szeptember 29. (in Michaelis) Pest. Pest város tanácsa tanúsítja, hogy (h.) János pesti plébános a pesti tanács beleegyezésével a plébánia romos budai házat a Szombatpiacra („...quadam (!) domus lapidea eiusdem ecclesie in castro Budensi, in foro Sabbati, in vicinitatibus domorum Iacobi sartoris ab una et magistri Andree litterati de Kapi parte ab altera fundata nonnullis dispendionis defectibus ac quampluribus edificiorum huiusmodi ruinosorum causi et gravaminibus comodus evitandis...”) bérbe adja (mg.) Onofrius budai polgárnak évi 14 Ft-ért azokkal a feltételekkel, hogy Onofrius a házat rendbehozza, a plébániának pedig a béren kívül semmilyen más joga nincs a házhoz, de ha a házat mégsem hozná helyre, vagy a bért nem fizetné, akkor Onofriusnak egyéb ingó, vagy ingatlan tulajdonából kell megtérítenie a kárt. (Átírta, Mátyás király 1486. június 10-én: OL DI 10119., BTOE III. 638. sz.)

⁶⁷ MÁLYUSZ 1984. 234., ENGEL 1987. 434., ENGEL 1996. II. 176.

⁶⁸ 1415. április 19. (f. VI. a. Georgii) Buda. Buda város tanácsa előtt (h.) János pesti plébános bérbe adja a plébánia házat a Mária Magdolna utcában („...quandam domum plebanatus eiusdem ecclesie in castro predicto, in vicinitate Iacobi sartoris parte ab una et Andree litterati de Kapi parte ab altera habitam...”) Az átirat hátoldalán: „Littera super domo Budensi in platea Marie Magdalene”) (f.mg.) Onofrius királyi tisztviselőnek (officialis) évi 14 Ft-ért. (Átírta Mátyás király 1486. június 10-én: OL DL 10119., BTOE III. 663. sz.)

⁶⁹ 1486. június 10. (3.d. f. V. a. Barnabe) Buda. Mátyás király előtt (h.) András pesti plébános elpanaszolta, hogy a közte és a néhai Baymocz-i Onofrius budai polgár testvére, (h.) Veronika között egy a Szombatpiacra álló ház („...cuiusdam domus lapidee prefati condam Onofrii in hac civitate nostra Budensi in foro Sabbati situate...”) ügyében lefolyt perben Buda város tanácsa számára kedvezőtlen ítéletet hozott, és kérte a királytól a per újratárgyalását, aki ezt különleges kegyelmet gyakorolva megengedte, majd pedig utasította (m.) Pakos-i László tárnokmestert és (e.) Draag-i Tamást a királyi személyes jelenlét helytartóját, hogy ítélkezzenek az ügyben; majd június 8-án (f. V. a. Barnabe) a király jelenlétében, a tárnokmester, a személyes jelenlét helytartója és az ítélmesterek és ülnökök előtt megjelentek a felek, és először András plébános elmondta, hogy a plébánia egy budai házat birtokolt és most is birtokol az Olasz utcában a Szombatpiac utcájának környékén („...ecclesia sua antedicta hic in dicta civitate Budensi in vico Italicorum prope ad plateam fori Sabatalis (!) domum habuisset lapideam prout et nunc haberet...”), amelyet a néhai János plébános bérbeadott a néhai Onofrius budai polgárnak évi 14 Ft-ért, de az alperes testvérei, majd pedig maga az alperes sem fizette meg a bért már évek óta, ezért kérte, hogy állítsák vissza a plébánia birtokjogát, jogait bizonyítandó pedig bemutatta Pest város tanácsa 1413. szeptember 29-én kelt oklevelét; ezzel szemben Thorday István deák, Veronika ügyvédje elmondta, hogy annak idején a néhai János plébános a házat nem hűbérbe, hanem örök tulajdonba adta a néhai Onofriusnak, azzal a feltétellel, hogy évente 14 Ft bért fizetnek a plébánosnak, de a ház olyan romos volt, hogy a helyreállításakor a költségük meghaladta a bért, ezért Buda város tanácsa úgy döntött, hogy évente csak 6 Ft-ot kell fizetniük, amivel András plébános nem értett egyet, továbbá annak bizonyítására, hogy Veronika tartozása a plébánosnak nem terjed túl az éves béren, bemutatta Buda város tanácsának 1415. április 19-én kelt oklevelét; erre válaszulva András plébános elismerte, hogy a ház Veronika tulajdona, de nem engedett álláspontjából; (OL DI 10119.)

házat. A vajda a pesti Buzavásár utcában lévő ingatlanát adta cserébe a plébániának.⁷⁰

Veronika, Ludányi Tamás felesége volt. A Nofri család utolsó férfitagja, az ifjabb Onofrius 1485 körül halt meg, Veronika az ő nagynénje volt, ezért illették meg őt a budai ház ügyei.⁷¹

Érdekesek, és sokat mondóak a két oklevélben előforduló helymeghatározások. A perben András plébános a Szombatpíacon álló épületről beszélt először, majd másodsorra pedig az Olasz utcában, a Szombatpíac utca környékén lévő házát említette. A csere során Szombathely utcai házról esett szó, amelynek a Mária Magdolna egyház felőli szomszédja a néhai Facsar János, az Olasz utca felőli szomszédja pedig Kádár Vitál voltak. A leírások alapján egy sarokházra következtethetünk, amely az Olasz utca és a Szombathely utca (vagyis a Mária Magdolna templom déli oldala mellett futó köz) kereszteződésénél állt, mégpedig a Szombathely utca nyugati szakaszának déli oldalán.

A per további menete nem ismert és adataink is ellentmondásosak. 1489-ben Veronika budai szállá-

sáról olvashatunk, ahol egy birtokjogi perben számára 600 Ft fizetésre kötelezte magát Podmaniczky János.⁷² 1525-ben Báthory István nádor birtokjogi perben szállásán hallgatta ki a feleket.⁷³ Feltehetően erre a házra vonatkoznak a dézsmajegyzékekben található „vajda háza” kifejezések is annak ellenére, hogy Báthory Istvánt 1493-ban leváltották az erdélyi vajdaságról. Tót Istvánt ugyanis 1505 körül a Szombathelyen a vajda házában írták össze, míg 1510 körül az Olasz utcában az erdélyi vajda házában. Kapás Andrást 1510 körül szintén a Szombathelyen jegyezték fel a vajda házában, továbbá a vásár bírójával együtt.⁷⁴

e) Jakab szabó/Kádár Vitál

A pesti plébánia szomszédai az Olasz utcában a saroktelek déli oldalán 1413-ban Jakab szabó, míg 1486-ban Kádár Vitál voltak, akiknek az ingatlanára sajnos nem maradtak fenn közvetlen források.⁷⁵

Jakab szabó tehetős polgár lehetett, mivel még 1383-ban és 1385-ben Wulving budai bírót képviselte a Losonci Dénes elleni perében. 1409-ben esküdtként állított ki oklevelet.⁷⁶

Kádár Vitál, másnéven Pintér Vitál a magyar kádárok és esztergályosok céhének céhmestere volt 1487-ben.⁷⁷

f) mészárszékek

A piac mészárszékeit a Keszi/Berki família házával kapcsolatban említette meg két ráánkmaradt oklevél. Ezekből megtudhatjuk, hogy a mészárszékek ettől az épülettől északra álltak és a Mária Magdolna plébániatemplom oldalához épültek.⁷⁸ A mészárszékekről nem maradtak fenn további adatok, tulajdonosaikról azonban igen, amelyeket röviden itt ismertetünk. A Szombatpíac mészárszékei a magyar mészárosok céhéhez tartoztak, akiket igen kevésbé ismerünk, mégis a német mészárosok céhének céhkönyve révén néhányukról olvashatunk. 1507-ben jegyezték fel a Szombatpíacon működő Benedek és Bertalan mészárosok neveit.⁷⁹ Benedek mészáros mester az 1505-ös dézsmajegyzékben is

⁷⁰ 1486. június 23. (in vigilia Nativitatis Johannis Baptiste) Buda. Buda város tanácsa előtt egyrészt (m.) Bathor-i István erdélyi vajda és országbíró, másrészt (h.) András pesti plébános és a pesti városi tanács kölcsönös cserében állapotnak meg: miszerint István vajda pesti házát a Buzavásár utcában („...domum suam lapideam in dicta civitate Pesthensi in vico Buzawasar habitam..., cui a meridionali Mathie pellificis, a septemtrionali Thome fabri domus, ab occidentali vero plagis ortus plebanatus dicte ecclesie parochialis vicinaretur...”), amely a néhai Gergely hajósbíróé volt és a vajda bizonyos összegért megvásárolt, átadja a pesti plébániának, és cserébe a pesti plébánia budai házát a Szombathely utcában („...domum similiter dicte ecclesie sue et suam lapideam in hac civitate Budensi in medio nostri, in vico Zombathel situatam, cui a parte ecclesie beate Marie Magdalene domus condam Johannis Ffchar, in qua nunc Stephanus Orozlan demoraretur, a parte vero platee Italicorum domus Vitalis Kadar contiguarentur...”), amelyet korábban János plébános a néhai Onofrius budai polgárnak bérbeadott, de utódai és köztük Veronika a bért nem fizették, és ezért visszazállt a plébániára, András plébános a pesti tanács hozzájárulásával átadja István vajdának, és testvéreinek, Bathor-i Andrásnak és Pálnak. (OL DI 19161.)

⁷¹ SZERÉMI 1912. 672–695.

⁷² 1489. július 5. (Dom. p. Visitationis Marie) Buda. Orbán egrai püspök, királyi kincstartó, mint a király által a nádori bírósághoz kiküldött bíró előtt (n.) Veronika, néhai Lwdan-i Tamás özvegye és (e.) Podmanyn-i Podmanyczky János kiegyeznek egymással, és többek között János vállalja, hogy szeptember 8-án (in Nativitatis Marie) (c.) Zabo Imre budai polgár előtt, Veronika szállításán („...Iic Bude coram circumspecto Emerico Zabo cite civitatis Budensis, in domo scilicet habitationis iamfate domine Veronice...”) 600 Ft-ot fizet Veronikának. (OL DI 19553.)

⁷³ 1525. március 10. (32.d. f. III. p. Dorothee) Buda. Bathor-i István nádor birtokjogi perben saját házában („...in hospitio nostro Budensi...”) hallgatja meg a feleket. (SNA Révay cs. közp. lt. Div. Fam. 5 – 3., OL Df 260447.)

⁷⁴ 1505 k.: „...Stephanus Thot in Zombathel in domo vayvode...” OL DI. 38.658.; 1510 k.: „...Stephanus Thot in platea Olaz in domo wayvode Transilvaniensis... , ...Andreas Kapas in domo wayvode in Zombothel ... in Zombathel apud Wassar biray...” (Veszpr. k. m. lt. Budai bortizedlejtrom)

⁷⁵ ld. 66., 70. jegyzeteket

⁷⁶ BTOE III. 9. 29. sz., KUBINYI 1971. 251j.

⁷⁷ 1487. április 6. – OL DI 25268.

⁷⁸ ld. 49., 56. jegyzetet

⁷⁹ 1507: „Item dy maister haben dem Wenedik fleischacker von Sams-tamarkrch auf heit gelichen fl XVI auf L heit ... Item mer haben dy maister auf heit gelichen dem Bertholan fleischacker von Samstag-merkch fl XVI auf L...” (Föv. lt. Budai mészáros céhkönyv)

szerepel, ahol lakóhelyét a Mária Magdolna egyház környékén adták meg.⁸⁰ A Szombatpiac északi oldalán ismerjük András mészáros, Lénárt mészáros és Máté mészáros háztulajdonait.⁸¹

g) Ádám Gergely – lévai Cseh Zsigmond

Szombathely utca, Szombathely tér

Mindkét dézsmajegyzékben összeírták Ádám Gergelynek, a 15. század végén sokszorosan hivatalt viselt bírónak özvegyét. Lakóhelyét ugyan nem jegyezték fel neve mellé, de házának számos lakója volt. Pintér Máté, Kapás Lukács és Kapás János éltek Ádámnál házában, akiknek a nevei mellett kiírták a Szombathely megjelölést.⁸² Kapás András neve mellett ugyanabban az évben (1510k.), az egyik esetben az Ádám Gergely özvegyénél, máskor a vajda házában a Szombathelyen, harmadik esetben a vásár bírójánál kifejezést olvashatjuk.⁸³ Meglehet ugyanarról a kapásról van szó, mivel Báthory István házáat már megismertük a Szombathely utca és Olasz utca sarkán, míg Jó Mihály vásárbíróra a Tej utca (a mai Kard utca) melletti sarokháznál maradtak fenn adatok. Ha elfogadjuk, hogy mindhárom meghatározás egyazon Kapás András személyéhez köthető, akkor a házat leginkább a Szombathely utca Olasz utcai torkolatánál, a Mária Magdolna templom felőli oldalon kereshetnénk, valószínűleg a sarkon.

Ádám Gergely 1482-ben esküdt, hét alkalommal viselt bírói tisztet, 1488 és 1496 között ő volt a város magyar bírójá.⁸⁴

További adatok is vonatkoznak a házra. 1511-ben II. Ulászló király Lévai Cseh Zsigmond kérésére elhalasztotta a néhai Ádám Gergely özvegyével folyó perét egy Szombathely utcai ház ügyében.⁸⁵ 1522-ben pedig Lévai Cseh Zsigmondot Szombathely téren lévő házában idézték meg.⁸⁶ A Szombathely utca és a Szombathely tér elnevezéseket ugyanazon házra alkalmazták, és ez érzésem szerint megerősíti előbbi, a ház elhelyezkedéséről alkotott feltételezésünket.

⁸⁰ 1505: *Benedictus Mezarus mag. prope Mariam Magdalenam* (OL DL 38568)

⁸¹ 1477. III. 26. – Batthyány cs. körmendi lt. Acta Ant. Misc. 5 – 7 – 157.; 1487. I. 11. – Eszt. k. m. lt. 64–1–17. – OL Df 238162.; 1488. IX. 15. – OL DI 71012.

⁸² 1505 k.: „...*Mattheus Pinther in domo Adamne ... , ...Lucas Kapas... , ...Johannes Kapas In domo Adam Birone...*” (OL DI 38.658); 1510 k.: „...*Mattheus Pinther in Zombathel... , ...Lucas Kapas in domo relicte Gregori Adam in Zombathel...*” (Veszpr. k. m. lt. Budai bortizedlajstrom)

⁸³ 1510 k.: „...*Andreas Kapas in domo waywode in Zombathel... ..in Zombathel apud Wassar biray... ..commorans apud relictam Gregori Adam...*” (Veszpr. k. m. lt. Budai bortizedlajstrom)

⁸⁴ Kubinyi 1967. 285.; 1482 – Főv. lt. Budai mészáros cég oklevelei 1.)

Forrásaink helyrajzi adatait még egyszer számba véve megállapíthatjuk, hogy a 15. században a Szombatpiac a Mária Magdolna templom déli oldalán egy kis utcával zárult, amelyet Szombathely utcának, vagy Mária Magdolna utcának emlegettek.⁸⁷ Az utca pontos nyomvonalát régészeti feltárás hiányában nem ismerjük, nem bizonyítható ugyanis, hogy a Hauy- és de la Vigne-féle térképeken ábrázolt köz 1686-ban azonos volt-e az egykori középkori utcával. Nem tudjuk, hogy a török építkezések mennyiben befolyásolták a terület telekvizszonyait, közterületeit.

A középkori kis utcának az északi oldalán a plébániatemplom oldalához épült mészárszékek álltak, továbbá feltehetően itt emelkedett Ádám Gergely bíró háza az Olasz utcai oldalon. A köz déli oldalán, az Olasz utca és a Mindszent utca között három ingatlant különböztethetünk meg. A mindszent utcai saroktelket Kopácsi Dénes, a város első magyar bírójá, majd a Pilis és Pest megyében birtokos Keszi/Berki család, később rokonuk Sárkány Ambrus országbíró lakta. Szomszédjukban Tétényi/Kapi András szintén a környékbeli nemeségből emelkedett királyi szolgálatban tekintélyes középirtokossá. Az utca másik végén lévő olasz utcai sarokházban, amely a pesti plébánia tulajdonában volt, Onfrio Bardi, a királyi pénzügyigazgatásban résztvevő olasz kereskedő élt, majd Báthory István erdélyi vajda szerezte meg a plébániától. A Szombathely utca mindszent utcai sarokházával a veszprémi püspök palotája volt szomszédos, míg az utca másik végén, az olasz utcai sarokház mellett Jakab szabó esküdt, majd később Kádár Vitál céhmester háza emelkedett.

A tulajdonosok társadalmi rangját tekintve a 15. században és a 16. század elején a Szombathely

⁸⁵ 1511. január 12. (Dom. p. Pauli primi heremitaie) Buda. II. Ulászló király (e.) Lewa-i Zsigmond kérésére utasítja (m.) Raska-i Balázs tárnokmestert és Buda városát, hogy függesse fel azt a pert, amelyet Zsigmond, valamint a néhai (c.) Ádám Gergely (h.) özvegye között egy szombathely utcai ház („...*cuiusdam domus in vico ipsius civitatis Budensis Zombathel vocato habite et situate...*”) ügyében folytattak, mivel Zsigmond a mostani pestis járvány miatt a tárgyaláson nem tudott megjelenni, és a király Szt. György oktaváján maga akar ítélni a kérdésben. (OL DI 59991.)

⁸⁶ 1522. május 13. (f. III. p. Stanislai) Óbuda. A budai káptalan birtokjogi perben átírja II. Lajos király május 12-én (f. II. p. Stanislai) kelt idéző levelét, és jelenti, hogy a király utasítására kiküldött emberük átadta az említett levelet (m.) Leway Zsigmondnak, házában a Szombathely téren („...*Bude in domo sua, in Theatro Zombathel nuncupato habita...*”). (OL DI 23633.)

⁸⁷ Egyébként a Szombathely utca elnevezést használták a most tárgyalat kis köz keleti folytatására, vagyis a mai Kard utcára is. A Szombathely utca ezen a szakaszon is a Szombatpiac déli határát alkotta.

utca itt tárgyalt szakaszán polgári és nemesi háztulajdonosokat találunk. A polgárok általában a város magyar polgárságának vezető rétegéhez tartoztak, két bíró, egy esküdt és egy céhmester fordul elő köztük. A nemesek között két olyan családot is láthatunk, nevezetesen a Keszi/Berki familiát és a Tétényi/Kapiakat, amelyek a 15. században királyi szolgálatban, értelmiségi pályán emelkedtek a tekintélyesebb birtokos nemesek közé és budai házuk mellett főváros környéki birtokokhoz is jutottak. Keszi Benedek országbírói ítélőmester Erden és Berkiben szerzett birtokokat, a polgári születésű Kapi András kamaraispán pedig nagybátyjával, Tétényi Péter budai alvárnaggyal együtt nyert címeradományt (egyébként az eddig ismert legkorábbi), ő maga nemességet is, továbbá birtokot Tétényben. Keszi Benedek unokája, és részben örököse, a kiváló kereskedelmi és diplomáciai érzékkel megáldott ákosházi Sárkány Ambrus az országbírói tisztig emelkedett. Hasonlóképpen a királyi szolgálat emelte magasba csak éppen egészen más környezetből Onofrio Bardi padovai származású polgárt, a bajmóci Noffri család őseit. Mindhárom családra jellemző egyébként, hogy a budai házbirtokot királyi szolgálatuk közben szerezték, erre nyilván szükségük is volt ahhoz, hogy az udvar rendelkezésére állhassanak. Keszi Benedek házát vásárolta, Kapi András házszerzésének körülményeit nem ismerjük, Onofrio Bardi jutott hozzá a legnehezebben, hiszen egy romos házat bérelt a helyreállítás kötelezettségével. A Keszi Benedek által vett házat utódai meg is tartották, bár Berki László majdnem elcserélte egy értéktelenebb helyen lévő ingatlanra. Onofrio halála után azonban testvérét, Veronikát kiforgatta értékes bérleményből a pesti plébános és Báthory István erdélyi vajda.⁸⁸ Báthory vajda és Sárkány országbíró, mindketten bárók egyébként nem magukban fordulnak elő a környéken, hiszen mind a Mindszent utca, mind pedig az Olasz utca itteni szakaszán megtalálhatók voltak a bárók és egyházi előkelők házai, mint például a veszprémi püspöké is. Összességében a kapott kép egyezni látszik a Szombathely téren (azaz a plébániatemplomtól északra elterülő piactér) kutatásaink által megismert képpel, a 15. század második felében és a 16. század elején ott is a bárók, előkelő nemesek és rangos polgárok háztulajdonai váltakoztak egymással.

Irott forrásaink nem hatolnak el a 15. századnál korábbi időkbe. Ezért nem tudhatjuk régészeti kuta-

tások hiányában, hogy a Szombathely utca mikor keletkezett. Az ugyanis nem valószínű település-szerkezeti megfontolások alapján, hogy a város alapításának idején már létezett volna. A Mária Magdolna plébániatemplom kicsiny épületének déli oldalán temető terület el eredendően, de nem tudjuk, hogy ezt meddig használták.⁸⁹ A templom 15. század eleji újjáépítésekor mindenestre, a kibővített templomtér kiterjedt a korábbi temetőre is, talán ekkor hagytak fel az itteni temetkezésekkel. A temetőnek semmilyen írott emléke nem maradt. A nyilván fallal határolt temetőn kívül, akörül a plébániával feltehetően egyidős Szombatpiac terület el, vagyis a szombaton tartott hetivásárok helye, a magyar polgárok városrészének központja. Csak régészeti feltárás által ismerhetjük majd meg egyszer, hogy a piactér déli oldalának lezárása milyen jellegű volt és hol húzódott. Más szavakkal: nem tudjuk, hogy a Mindszent utca és az Olasz utca közötti háztömbben lévő, szabályos távolságokra kiosztott telkek sora a plébánia templom felé közelítve hol és hogyan szakadt meg. Lehet, hogy a 15. századi Szombathely utca déli oldala őrizte a tömb korai lezárásának emlékét, mindezt azonban csak ásatások igazolhatnák.⁹⁰ A temető területének leszűkítése egyébként jellemző volt a Boldogasszony-plébániára is, ahol az értékes Várnegyed-beli területet beépítették, a temetkezéseket pedig inkább a Várlejtőre telepítették át.⁹¹ Esetünkben a piac funkciói bizonyultak fontosabbnak és az állandó mészárszékek épültek hozzá a megnagyobbított plébániatemplom déli oldalához, miáltal kialakult a Szombathely utca.⁹²

A SZERECSEN NAGY HÁZ ÉS KÖRNYEZETE

a) Szerecsen nagy ház – herceg háza

„Olasz utca – Mindszent utca”

(? Hauy 61, 62, 140, 141. ?)

Szerecsen – Garai – Corvin

Az Olasz utcában többször is találkozhatunk a nagy ház megjelöléssel. Közelebbről is megismerkedhetünk egy ilyen nagy, két utcára nyíló házzal, az egykori Szerecsen nagy házról ugyanis részletes házleírás maradt fenn a 15. század elejéről.

⁸⁸ BERTALAN 1971. 419–428.

⁸⁹ Újból hangsúlyoznunk kell, hogy a 15. századi Szombathely utca nyomvonaláról nem bizonyítható a rendelkezésünkre álló ismeretek alapján, hogy megegyezne a Hauy-féle térképen ábrázolt 17. század végi helyzettel.

⁹⁰ A Boldogasszony templom körüli temetőt azonban nem szüntették meg a középkor folyamán és számos írott forrás is megemlékezik róla.

⁹² A piactér egyébként a németek városrészében is fokozatosan épült be állandó építményekkel. Az ottani mészárszékekre vonatkozó legkorábbi adatokat a 15. század elején keletkezett Jogkönyvből ismerjük.

Ennek az ingatlanak a tulajdonosait a 14. század második fele óta ismerjük. Először 1390-ben említik meg Szerecsen János házát, egy ítéletlevél kiállításának helyszínéül.⁹³ Az épületet 1403-ban „Serechen Noghaza” névvel illették, minthogy két utcára, nyugatra és keletre nyíltak kapui.

Szerecsen Jakab (Jacopo Saraceno) és János, padovai származásúak, Nagy Lajos király pénzverő kamaraispánja, később harmincadispán; mind ő, mind pedig öccse, János kamaraispán pénzügyekkel foglalkoztak és részt vettek az ország pénzügyi irányításában, magyar nemességet nyertek, János a mesztegnyői Szerecsen család őse, elhunyt 1401/2 körül.⁹⁴

Feltehetően a házat már Jakab is birtokolta, bár erre okleveles forrás nem maradt fenn. Öccse, János halálakor jelentős összegű (9600 Ft) adóságot hagyott hátra fiaira Balázusra és Mihályra Garai Miklós horvát-szlavón bánnal és testvérével, Jánossal szemben. A fiúk tartozásukat 1403-ban a Szerecsen nagy ház és egy szomszédos kisebb, Kerekgardonnak nevezett ház átadásával törlesztették, amelyeket együtt 10100 Ft-ra értékelték. Az akkor már nádor, Miklós és temesi ispán, János által birtokba vett ház szomszédai az Olasz utca oldalán északról, Budai János barsi főesperes, vagyis feltehetően az esztergomi Krisztus Teste kollégium, délről a néhai Tilmann fiainak, vagyis a város vezetésében jelentős

szerepet vállaló Tilmannfiaknak házai, a Mindszent utcai oldalán pedig északról a néhai Kunz szűcs fiai és délről nemes Zsámboki Simon házai voltak.⁹⁵

Külön szót érdemel a Kerekgardon, amely az 1403-as leírás szerint egy kis udvar és ház volt a nagy ház nyugati oldalán. Ez már önmagában nehezen értelmezhető, mivel a két utcára nyíló ház nyugati oldalán a Mindszent utca volt, eszerint inkább az épület belsejében lévő udvaron kereshetnénk a kerekgardont. A szó jelentését nyomozva ez a kis épület még érdekesebbé válik. A gardon/gordon a mai nyelvhasználatból kikopott régi szavunk. Pápai Páriz szótára szerint mohát és egy bogáncsos kórófajtát neveztek így, ismeri ezt a jelentését azonban már Szikszai Fabricius Nomenclaturája (1590) és a Sermones Dominicales (1456 k./1470) is.⁹⁶

A szó azonban egészen más értelmet kapott a kerek gardon szóösszetételben. A Kolozsvári Glosszák (1577) szerint értelme labyrinthus. A csak két évvel korábban szintén Kolozsváron nyomtatott Heltai-féle krónikában újból felbukkan a kifejezés Mátyás király budai kertjeinek leírásában. „A kertbe renddel ültetve valának *kerek gardom módjára*; ha valaki belement az egyik úton a fák között, ott budosott annak utána, és ki nem jöhet vala belőle.”⁹⁷ A budai királyi palota leírásánál Heltai forrása Bonfini volt, aki ugyanezt a szakaszt így írta: „...in hortis labyrinthus ex arboribus consitis institutus.”⁹⁸ A szóösszetétel nem lehetett túlságosan ismert Heltai korában sem, mivel Bonfini fordításába be kellett illeszteni egy kisebb magyarázatot is a kerek gardomról. Véleményem szerint a szóösszetétel gardon/gardom része nem is a gordonból (moha, bogáncsos kóró) származik, hanem a német „garten” szó magyaros ferdítése lehet. A kerekgardon szó jelentése tehát: labirintus és külön leírás nélkül ezek után nehéz elképzelni vajon milyen lehetett ez a kerekgardonnak nevezett kis udvar és ház.

Az ifjabb Garai Miklós, idősebb Miklós nádor fia, 1366 körül született, Zsigmond király tántoríthatatlan híve volt, 1387–90 és 1393–94 között macsói bán, közben 1389-ben verőcei és segesdi ispán, 1394–97 között horvát bán, majd 1397–1402 között szlavón és horvát bán, végül 1402-től haláláig nádor, eközben 1406–09 között abaúji, árvai, borsodi, hevesi, lipitói, sárosi, szabolcsi, szepesi, trencsényi ispán, 1412-ben veszprémi ispán, 1417-ben fejei ispán,

⁹³ 1390. november 29. (XII. d. f. VI. p. Martini) Buda. Lukács budai prépost ítéletlevelében említi többek között, hogy az általa vezetett speciális bíróság 1390. augusztus 7-én Budán Szerecsen (Sarachen) János házában („...Bude in domo magistri Iohannis Saracheni...”) hallgatta meg a peres feleket. (OL DI 3750.)

⁹⁴ MÁLYUSZ 1958. 305–306., MÁLYUSZ 1984. 159–162., ENGEL 1996. II. 231.

⁹⁵ 1403. január 11. (in crast. Pauli primi heremite) Buda. Buda város tanácsa előtt a néhai Meztegenyew-i Szerecsen (Sarachen) János fiai, (n. g.) Balázs és Mihály eladják atyjuktól örökölt házukat, a Szerecsen nagy házat („...quandam domum ipsorum Serechen Noghaza nuncupatam duas portas unam a parte orientali aliam vero a plaga occidentali habentem in castro predicto adiacentem domibus Iohannis dicti de Buda ab orientali et australi partibus ab una ex altera autem similiter orientali et meridionali plagis condam Tylmanni concivis nostri et filiorum eiusdem a parte vero occidentali et meridionali nobilis viri Simonis de Sambok similiter ab una parte vero ex altera videlicet australi similiter occidentali condam Konch pellificis et filiorum eiusdem contigue vicinam...”), egy Kerekgárdony nevű kis udvarral és házzal, valamint istállókkal és egyéb épületekkel együtt („...cum una parva curia et domus vulgo Kerekgardon dicta eidem magne domui a parte videlicet occidentali contigue annexis necnon stabulis ac edificis in superficie eiusdem domus constitutis et habitis...”) 10.100 Ft-ért (pot. m.) Gara-i Miklós nádornak és testvérének János temesi ispánnak azzal a feltétellel, hogyha a ház birtokába nem tudnák őket megtartani, akkor somogy megyei Meztegenyew birtokukat átadják a Garaiaknak. (A két oklevél szövege néhol különbözik (összevont regeszta): OL DI 8864.)

⁹⁶ Régi Magyar Glosszárium. Szerk. Berrár Jolán, Károly Sándor. Bp. 1984. „Gordon”

⁹⁷ Heltai Gáspár és Bornemissza Péter művei. Budapest 1980. 466.

⁹⁸ Antonius Bonfinius: Rerum Ungaricarum decades. Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum. Saec. XV. Ed. I. Fögel, B. Iványi, L. Juhász. Lipsiae 1936. 75. Dec. III. Liber IV. 137.

1422–30 között komáromi ispán, kezdetben Zsigmond jeles hadvezére, 1401-től elsőszámú tanácsadója, bizalmasa, 1408-tól a Sárkányrend tagja, a király sógora, elhunyt 1433-ban.⁹⁹

Garai János, idősebb Miklós nádor fia, 1402–03 között temesi ispán volt, 1412–17 között ozorai vajda, 1417-ben pozsegai ispán, 1408-tól a Sárkányrend tagja, elhunyt 1428-ban.¹⁰⁰

Részletesen megismerhetjük az épületet abból az oszálylevélből, amit Miklós nádor és János kérésére a város tanácsa állított ki az általa kiküldött ácsok és kőfaragók segítségével.¹⁰¹ A két testvér megosztotta egymás között két házat, a volt Szerecszen nagy házat és egy másikat a Szt. György kápolna előtt, egy harmadik, ekkor 300 Ft-ra becsült mindszent utcai házat pedig továbbra is közösen birtokoltak. A Szerecszen nagy házat egy Olasz utcára nyíló és egy Mindszent utcára vezető részre bontották szét, vagyis a két telek kiterjedésű nagy házat újból egy-egy önálló telekre választották.

A ház részletes leírását a Miklósnak juttatott Olasz utcai oldalon kezdték meg. Ez az épület

egyemeletes volt és zárt beépítésű, széles homlokzattal rendelkezett. A földszinten a kapu két oldalán négy boltozott helyiséget írtak össze, amelyek alatt pince volt egy leeresztő nyílással (mélypincével?). Tovább lépve a jobboldalon, vagyis északon húzódott csak a telek belseje felé épületszárny, amelyhez a kapu felől indulva egy kamra és még két kamra, végül egy szekér tartására használt boltozott helyiség tartozott. Ezután következett az emeletre, a konyhához vezető lépcső. Az emeleten az utcai homlokzat mögötti részt egy nagy szoba és egy „palota”, vagyis nagy terem foglalta el, azután következett a ház északi szárnyán nyugat felé egy kályhával fűtött szoba, egy kis szoba, egy kamra és a már említett konyha. A házhoz ciszterna is tartozott.

János háza a Mindszent utcára nézett zártbeépítésű, kétemeletes homlokzattal. A földszinten a kapu két oldalán egy-egy boltozott helyiség helyezkedett el. A kapun belépve balra, vagyis az északi udvari szárnyon a már említett boltozott helyiség mellett egy kis kamrát, majd a lépcsőházat, azután egy újabb kamrát és egy elülső részén

⁹⁹ ENGEL 1987. I. 416–420., ENGEL 1996. II. 81.

¹⁰⁰ ENGEL 1996. II. 81.

¹⁰¹ 1412. augusztus 25. (in crast. Bartholomei) Buda. Buda város tanácsa tanúsítja, hogy (m.) Gara-i Miklós nádor és testvére (m.) János, a néhai (e.) Gara-i Miklós, korábbi nádor fiai a város által kiküldött ácsok és kőfaragók segítségével („...coassumptis expertis mechanicis, scilicet carpentariis et lapicidis per communitatem nostram ad hoc deputatis...”) a következőképpen osztották meg házaikat: miszerint a Szt. György kápolna előtt fekvő házuk egyik része, azaz a kapun belépve jobbra, a földszinten egy bolt, alatta egy pince, leeresztő nyílással és lépcsővel, innen a szőlők felé egy másik bolt, amelyet az elülső részén deszkákkal zártak le, továbbá egy régi pince, majd egy másik lépcső, alatta egy kis kamrával, amelyet lóistállónak használnak és más helyiségekig terjed, azután az első emeleten a kamra fölött egy helyiség, majd az utca felé még egy helyiség, továbbá a második emeleten az istállónál, a szőlők felől kezdve az utca felé egy kamra, majd egy szoba és egy hálószoba kályhával, végül a nagy palota jobboldali fele János tulajdona („...quod una pars domus eorum ante capellam beati Georgii martiris adiacentis, prout per portam eiusdem domus versus dextram intratur, inferius quidem una wolta, sub qua cellarium cum foramine existunt cum uno gradu ibidem existente, deinde versus vineas altera wolta, que a parte anteriori cum asseribus recluditur, deinde cellarium antiquum, hinc alter gradus, sub quo una camera parva nunc ad conservationem equorum apta usque ad murum aliarum domorum in uno ordine, et supra dictam cameram sub prefato secundo gradu existentem una domus et deinde versus prefatam portam alia domus in secundo ordine; item superius in tertio ordine, ubi reclinatorium habetur, incipiendo ex parte dictarum vinearum et tendendo versus dictam portam primo una camera et deinde una stuba et deinde una domus dormitoria cum camino, et exinde medietas magni palatii supra portam ipsam a parte platheae a dextra...”), míg a másik rész, azaz a kapun belépve balra a földszinten egy bolt, fölötté a nagy palota másik fele, azután lenn tovább egy bor tárlására használt

pince (?), továbbá a szőlők felé egy kis kőből készült konyha, alatta két kis kamrával, majd egy lóistálló következik más helyiségekig (?), és innen észak felé egy istálló, és hátul még egy istálló kerttel, továbbá az istálló felett az első emeleten egy szoba és egy kamra kályhával, és felettük a második emeleten két kamra, közülük az egyik kályhával Miklós tulajdona („...secunda vero pars eiusdem domus, prout per eandem portam intratur, ubi a parte sinistra inferius una wolta et super eandem woltam medietas prefati magni palatii, subtus vero unum antrum seu foramen pro conservatione vini aptum, ulterius vero versus vineas coquina parva lapidea et sub eadem due camere parve et deinde unum stabulum equorum usque ad alias domus lapideas, et dehinc versus aquilonem unum stabulum et ulterius unum stabulum cum orto ibidem retro existentem in uno ordine, et in secundo ordine supra ipsa stabula una stuba et inde una camera cum camino in secundo ordine; et in tertio ordine superiori due camere, quarum una caminum continet...”), de a kaput közösen használhatják („...sed prefata porta et curia eiusdem domus ipsis ambobus debeant communiter deservire...”); továbbá azt a másik házat, amely néhai Szerecszen (Sarraczeni) Jánosé volt, úgy osztják meg, hogy az Olasz utca felőli rész, azaz a földszinten mindkét oldalon négy bolt, alattuk pince leeresztőnyílással, azután a kapun belépve jobboldalt egy kamra, majd két másik kamra, azonfelül egy szekér tárolására használt bolt, azután egy lépcső, amelyen a konyhába jutunk, továbbá az első emeleten a lépcsőn felmenve az Olasz utcától kezdve egy nagy szoba és egy palota, majd innen nyugat felé helyiség kályhával, azután egy kis szoba, majd egy kamra, végül az említett nagy konyha ciszternával Miklósé lesz („...quod pars ipsius domus, videlicet porta ex parte platee Italicorum habita et ibidem inferius ex utraque parte quattuor wolte, sub quibus cellarium cum uno foramine et ulterius a parte dextra, similiter inferius, ut per eandem portam intratur, una camera et hinc alie due camere et amplius una wolta pro conservatione currus apta et ulterius unus gradus, per quem itur ad coquinam in uno ordine, et in secundo ordine superius per gradum ascendendo

deszkákkal lezárt boltozott helyiséget írtak össze. A kapu jobb oldalán, vagyis a déli udvari szárnyban a boltozott helyiség mellett egy kályhával fűtött hálószoba, és a pince volt. Az emeleten a lépcső mellett egy „palota”, nagy terem, valamint egy szoba és két kályhával fűtött hálószoba, továbbá egy kis szoba, egy hálószoba és egy kamra került a listára. Innen egy újabb lépcsőn felmenve a második emeleten, nyilván az utcai fronton egy festett „palota” emelkedett, amelyhez kápolna és egy kis kamra is tartozott. Az udvari szárnyak egyike szintén két emeletes lehetett, mert kelet felé további helyiségeket jegyeztek fel, egy újabb kályhával fűtött hálószobát és egy talán a „palotához” tarozó szobácskát.¹⁰²

A ház istállója a két épület között az udvaron állt, de a leírásból nem derül ki, hogy melyik oldalon. Az istálló nyugati részét János, keletit Miklós kapta, a határon egy fából készült ciszterna volt, amely még Jánosnak jutott. Ily módon mindkét fél rendelkezett ciszternával. Konyha azonban csak a Miklós részén volt.

A leírásban két önálló épület áll előttünk. Az Olasz utcai szerényebb, hiszen egyemeletes és csak egy udvari szárnyal rendelkezett, a Mindszent utcai viszont rendkívül reprezentatív, kétemeletes, mindkét emeletén nagy termekkel, házikápolnával, négy kályhával fűtött hálószobával. Mindkét ház azonban azonos elrendezést követ, középkaputengelyes, a földszinten az utca felől boltokat, vagyis üzletnek, műhelynek alkalmas helyiségeket

találunk. Az emeleten vannak a lakóhelyiségek és itt mindkét házban megtaláljuk az utcai oldalon a nagytermet, palotát. Ezenkívül mindkét házhoz tartozik pince is. A két épület tehát teljesen önálló egység, megosztásuk nem jelenthetett túlságos nagy gondot a Garaiaknak. Ebből következik, hogy eredetileg feltehetően külön-külön épültek fel, talán éppen a korábbi tulajdonos Szerecsenek kezében egyesültek először egy kézben.

A megosztott ház a későbbiekben újból egyesült, feltehetően már Garai László nádor, mint egyedüli örökös kezében.

Garai László, ifjabb Miklós nádor fia, 1431–41 között macsói bán volt, 1438–42 között lipotói ispán, 1439–40 között visegrádi kapitány, majd 1445–47 között újból macsói bán, 1447–58 között nádor, eközben 1453–56 között csepeli ispán, 1456–57 között budai várnagy, atyja politikai hatalma örökén Albert, majd V. László híve, elhunyt 1459-ben.¹⁰³

Garai Jób, László fia, 1447 körül született, a Garai család utolsó férfinarja, akinek Mátyás király semmilyen méltóságot nem adományozott, elhunyt 1481-ben.¹⁰⁴

Garai László egyetlen fia, Jób halála után az értékes épületre Mátyás király is figyelmet fordított és a koronára háramlott birtokot, fiának Corvin Jánosnak adományozta. Később Jánosnak peres úton kellett a város tanácsa előtt házáat védelmeznie Újlaki Lőrinc hercegtől, végül 1501-ben II. Ulászló király új adomány címén a várossal újból beiktatta

ex dicta platea Italicorum una stuba magna et unum palatium, et deinde versus occidentem domus cum camino, ulterius una parva stuba, et de hinc una camera, et deinde dicta coquina magna cum cisterna...”), míg a másik rész a Mindszent utca felől, vagyis a földszinten mindkét oldalon két bolt, azután az egyik bolt mellett a baloldalon egy kis kamra, majd egy lépcső, azután egy kamra, egy bolt, amelyet elől deszkákkal zártak le, a jobboldalon pedig a kapu felől kezdve a másik bolt mellett egy háló helyiség kályhával és egy pince, továbbá az első emeleten az említett lépcsőn felmenve egy palota, egy szoba és két háló helyiség kályhákkal, majd egy kis szoba és háló helyiség valamint egy kamra, továbbá a második emeleten a második lépcsőn felmenve egy festett palota kápolnával és egy kamra, azután kelet felé egy szobácska palotával (?), és egy háló helyiség kályhával János tulajdona („...secunda vero pars eiusdem domus, videlicet porta a parte platee omnium sanctorum et ibidem inferius ex utraque parte due wolte, et ut per eandem portam intratur penes unam dictarum woltarum inferius, ex parte sinistra una parva camera et ibidem gradus et ulterius una camera et dehinc una wolta, cuius anterior pars cum lignis habetur reclusa, a parte autem dextra veluti per eandem portam ingreditur, similiter inferius penes secundam dictarum woltarum domus dormitoria cum camino et ibidem cellarium in uno ordine, in secundo vero ordine per prefatum gradum superius tendendo palatium et ibidem stuba ac due domus dormitorie cum caminis et iterum una parva stuba ac domus dormitoria et una camera in

alio ordine, et exinde per secundum gradum ascendendo palatium depictum cum capella et una camera, et ulterius versus orientem stubella cum palatio (?), necnon domus dormitoria cum camino...”), az istállót pedig a ház mellett úgy osztják meg, hogy a Mindszent utca felőli kapun belépve, a nyugati rész egészen egy fából készült ciszterna végéig, amely alatt négszögletes kő ablak van, a ciszternát beleértve Jánosé („...deinde stabulum equorum penes eandem domum situm taliter extitit divisum, quod pars eiusdem stabuli, prout per portam ipsius a parte dicte platee omnium sanctorum intratur incipiendo ab occidente versus orientem tendendo usque ad finem eiusdem lignee cisterne, sub qua quidem cisterna fenestra quadrangularis de lapidibus fabricata est, eadem fenestra inclusa...”), a másik, a keleti rész a ciszternát leszámítva Miklósé („...secunda vero pars, ipsa fenestra exclusa versus orientem usque ad finem...”); ezenkívül egy másik házat a Mindszent utcában („...alteram domum ipsorum, videlicet in platea omnium sanctorum habitam...”), amelyet 300 Ft-ra becsültek, közösen birtokolnak továbbra is. (OL DI 9937.)

¹⁰² A „stubella cum palatio” értelmét talán úgy magyarázhatjuk, hogy a szobácska a nagy teremhez tartozott, abból nyílt kelet felé. Más értelmezés szerint esetleg egy újabb „palota” állt volna a kis szoba mellett az udvari szárnyon, de ez – ismerve a nagyterem elhelyezkedését a budai és más magyarországi városokban – valószínűtlen.

¹⁰³ FÜGEDI 1970. 132. 135. 155.; ENGEL 1996. II. 81.

¹⁰⁴ FÜGEDI 1970. 60. 74., 75.

birtokába.¹⁰⁵ Corvin János egy év múlva, 1502-ben a zágrábi káptalan előtt eladományozta mégis a házat Batthyány Boldizsárnak.¹⁰⁶ Az adományozás feltehetően végbement (az irat ugyanis a Batthyányak kevéltárában maradt fenn). Ebben az időben a ház szomszédai a Mindszent utcai oldalon északon Orbán kovács, délen Kanczlyr János, az Olasz utcai oldalon pedig északon Szabó Bertalan, délen pedig Homonnai Gáspár és János voltak. Az 1403-ban és az 1501/02-ben megemlített szomszédok között semmiféle kapcsolatot nem tudunk kimutatni.

Az épületet Corvin János halála (1504) után is még egy ideig a herceg házának nevezték, az 1505 körül készült dézsmajegyzékben fontos viszonyítási pontként szerepelt. Kapás Benedeket a herceg házával szemben a Fekete házban, Kőszegő Dénest pedig a herceg házában környékén írták össze.¹⁰⁷ Az olasz utcai északi szomszéd, Szabó Bertalan házat 1505 körül a herceg házában környékén

állónak, 1510 körül viszont már az Olasz utcában állónak mondták.¹⁰⁸ Ekkor már nem tartották számon a herceg tulajdonát, mert a későbbi dézsmajegyzékben ez a kifejezés már nem szerepel. Kapás Benedek lakásának helymegjelölésével érdemes még foglalkoznunk, mert esetleg segítséget jelent a Szerecsen nagy ház – herceg háza épületegyüttes helyének meghatározásában. A Fekete ház számos bérlőt befogadó épület volt és talán azonosítható azzal a házzal, amelyet a 15. század második felében Fekete Imre óbudai polgár birtokolt.¹⁰⁹ Fekete Imrét 1487-ben Mikófalvi Bekény Dénes házában szomszédjaként említették, és ez utóbbi házról pedig tudjuk, hogy a Tej utca (azaz a mai Kard utca) és az Olasz utca torkolatánál a sarkon (feltehetően az északon) állt.¹¹⁰ A források szűkös adatai alapján csupán feltételezhetjük egyelőre, hogy az azonosítás helyes. Amennyiben valóban az, akkor nagyjából a Hauy-féle felmérés 61, 62, 140, 141. számú telkein kellene keresnünk a Szerecsen nagy ház helyét, vagyis az egykori klarissza templom helyén és a szentély mögötti területen. Itt állt az a jó állapotban megőrzött ház is, amelybe a város visszafoglalása után a ferencesek költöztek, míg kolostoruk fel nem épült (Zaiger 60.sz.), de jó állapotú házak álltak 1696-ban még az Olasz utcai oldalon is (H.141.–Z.121) Talán éppen ezek az épületek tartozhattak egykor a Szerecsenek, a Garaiak és Corvin János herceg nagy házához.

b) Budai János/Szabó Bertalan

A Szerecsen nagy háznak északi oldalán az Olasz utcában 1403-ban Budai János háza állt. A számos hasonló nevű személy közül feltehetően az esztergomi kanonok, barsi esperes Budai Jánosról van szó, akiről tudjuk, hogy Esztergomban a szegény diákok részére létrehozta a Krisztus Teste kollégiumot, amelyet négy budai ház járadékával dotált.¹¹¹ Egy évszázaddal később Szabó Bertalan volt a ház tulajdonosa, akit a dézsmajegyzékek is összeírtak, mint fentebb már megemlítettük.

¹⁰⁵ 1501. június 28. (In vig. Petri et Pauli) Buda. II. Ulászló király érdemei és hűsége jutalmául (i.) Corvin János oppaviai és liptoviai !!! hercegnek, dalmát-horvát-szlavón bánnak adományozza új adomány címén azt a mind az Olasz, mind a Mindszent utcára kapukkal bíró házat („...quandam domum lapideam duas portas habentem, unam in vico Italicorum et alteram in vico Omnium Sanctorum, quae quidem domus in vico Italicorum a septentrionali plaga est in vicinitate domorum Bartholomei sartoris, a meridionali autem egregiorum Joannis (!) et Gasparis (!) de Homona (!), in vico autem Omnium Sanctorum a septentrionali Urbani fabri, a meridionali autem Joannis (!) Kanczler...”), amelyet János még Mátyás királytól kapott, folyamatosan birtokolt, majd később Buda város tanácsa előtt (i.) Uylak-i Lőrinc herceggel szemben peres úton megvédelmezett; a király utasítja Buda városát, hogy János herceget új adomány címén a város szokásai szerint iktassa be a ház birtokába. (XVIII. századi átírata: OL DI 106815.)

¹⁰⁶ 1502. december 3. (Sab. a. Barbare) Zágráb. A zágrábi káptalan előtt (i.) Corvin János liptoviai !!! herceg, dalmát-horvát-szlavón bán és felesége (m.) Alis (!) elmondják, hogy a körös megyei Greben várat tartozékaival együtt Batthyán-i Boldizsárnak adományozták, hűséges szolgálatai, valamint az általa adott 3000 Ft viszonzásául, de időközben a várat János herceg visszakérte Boldizsártól, és helyette kárpótlásul Boldizsárnak adta Budán a mind az Olasz, mind a Mindszent utcára kapukkal bíró házat („...domus et curiam eorundem domini Joannis Corvini et domine flis!!! consortis [...] in civitate Budensi in vico Olasz ulcza vocato muratam, quae scilicet curie seu domus murata ad portam eiusdem et ejarundem (!) una ad vicum Olasz ulcza respicit, altera autem porta eiusdem seu earundem [...] in Mindszent olcza (!) respicit, ex superiori parte parte ipsarum domorum seu curie domus quondam Bartholomei Zabo et ex parte inferiori minorum de Homouna (!) ex dicta vico Olasz ulcza, ex dicto autem vico Mindszent ulcza de superiori parte domus cuiusdam Urbani fabri, ex inferiori parte parte domus cuiusdam Joannis (!) Kanczler vicinantis...”), amely egykor (m.) Gara-i Jób tulajdona volt, annak halála után a koronára szállott, és a néhai Mátyás király, János atyja, Jánosnak adományozta. (XVIII. századi másolata: OL DI 106815.)

¹⁰⁷ 1505 k.: „...Benedictus Kapas in domo Fekethe ex opposito ducis... „...Dionisius Kwezew prope domum ducis” (OL DI 38658)

¹⁰⁸ 1505 k.: „...Bartholomeus Zabo prope domum ducis...” (OL DI 38568); 1510 k.: „...Bartholomeus Zabo in Olazwcha...” (Veszpr. k. m. lt. Budai bortizedlejstrom)

¹⁰⁹ 1505 k.: *Benedictus Kapas in domo Fekethe ex opposito ducis... „... Joannes Soos in domo nigra... „...Thomas Kapas in domo Fekethe* (DI 38.658); 1510 k.: *Ambrosius Berky in platea Olaz in Fekethaz alias in Logod commorans* (Veszpr. k. m. lt. Budai bortizedlejstrom)

¹¹⁰ 1487. IV. 18. – OL DI 18.469.

¹¹¹ 1397. május 24. – június 28. Esztergom. Az esztergomi főkáptalan egyházlátogatási jegyzőkönyvében szerepel többek között, hogy a szegény diákok támogatására alapított Krisztus Teste kollégiumnak Buda-i János barsi főesperes négy házat adott („...quatuor domibus cum censibus earundem in civitate Budensi existentibus et habitis...”). (Átírata: Eszt. k. m. lt. 50 – „Ad acta lectoralia Tit. XII. Nr. 4.”)

c) Tilmann és fiai – Jakob örsi prépost – Homonnai Gáspár és János

A Szerecsen nagy ház déli oldalán az Olasz utcában 1403-ban a néhai Tilmann és fiait nevezték meg a szomszédban.

A Tilmann fiai kifejezés valójában családnevet takar, a Tilmannfiak attól a 13.–14. század fordulóján élt Tilmann ispántól származtak, aki a maga idejében esküdt és albíró is volt. A család a 14. század folyamán végig a város vezető rétegébe tartozott, Tilmann fia Kakas János 1374-ben bíró volt, Péter fia Miklós esküdt. Szoros rokon kapcsolat fűzte őket más előkelő német polgárcsaládokhoz, így a Hencfiekhez, Nadlerekhez.¹¹²

1493-ban a herceg házának déli szomszéd-ságában Jakob (felső)örsi prépost háza emelkedett. Ebben az évben a királyi személyes jelenlét előtt vállalta, hogy kifizeti határidőkre megfizeti kassai Szatmári György kancelláriai őrral szembeni 200 Ft-os tartozását, ellenkező esetre zálogba ajánlotta a Fejér megyei Dinnyés birtokot, vagy budai házát az Olasz utcában, vagy más ingó és ingatlan javait.¹¹³ A ház északi szomszédja Corvin János herceg, déli szomszédja pedig Mihály szűcs volt ekkor.

Jakab örsi prépost, veszprémi kanonok, Corvin János herceg titkos kancellárja volt, részt vett a csontmezei ütközetben is.¹¹⁴

Nyolc évvel később a bárók közé tartozó Homonnaiak, a Nápolyból származó Drugetek leszármazottai, Gáspár és János birtokolták a házat. A tulajdonosok alapján ítélve ez a ház is az Olasz utcában álló „nagy házak” közé tartozhatott.

d) Kunz szűcs és fiai / Orbán kovács

A Szerecsen nagy ház északi oldalán a Mindszent utcában 1403-ban a néhai Kunz szűcst és fiait

nevezték meg. Róluk nincsenek közelebbi ismereteink, ahogy a száz évvel későbbi tulajdonosról, Orbán kovácsról sem.

e) Zsámboki Simon / Kanczlyr János

A Szerecsen nagy ház déli oldalán a Mindszent utcában 1403-ban Zsámboki Simon háza emelkedett. A Zsámbokiak a francia eredetű Smaragd nemzetségből származtak, az Anjou királyok alatt országos méltóságokat viseltek, Zsigmond egy részüket 1403/4 körül jószágvesztésre ítélte, más részüket mellőzte a hatalomból.¹¹⁵ A száz évvel későbbi birtokos Kanczlyr János előkelő budai polgár volt. A Kanczlyrok a város magyar vezető rétegéhez tartoztak, János 1498-ban bírói hivatalt viselt. Testvére, Angelo, Bakócz érsek sógora, esküdt is volt, harmincadot bérelt, adót szedett, hitelügyleteiről értesülünk.¹¹⁶

PATAKI VIDOR HELYRAJZI REKONSTRUKCIÓJÁNAK KRITIKÁJA

Elemzésünk végére érve szeretnénk összehasonlítani eredményeinket Pataki Vidor topográfiai munkájával, egyben elmondani kritikai észrevételeinket az ott leírtakkal szemben. Amint az olvasó észlelhette a Pataki Vidor által megalkotott rekonstrukciót jelentős mértékben át kellett alakítani területünkön. Észrevételeinket északról délre haladva a Mária Magdolna plébániatemplomtól kiindulva tesszük meg. A Szombathely utca házsorát Pataki a templom északi oldalán feltételezett háztömbbe helyezte el. A Hauy-féle térképen valóban beépített területet jeleznek a templom északi oldalán is, bár meglehetősen keskeny sávban. A házak még sem állhattak itt, hiszen a Keszi/Berki/Sárkány-féle háztól északra helyezkedtek el a templom oldalához épített mézsárszékek. A veszprémi püspök délről szomszédos házát sem lehet így elhelyezni, Pataki nem is ábrázolta térképén, ahogy a mézsárszékeket sem az elégséges hely hiányában. A rossz helykilölés miatt lett Kádár Vitál háza sarokház, pedig ez a pesti plébánia/Báthory nádor házaról feltételezhető joggal a leírások alapján. További tévedés, hogy Kapi András itteni háztulajdonához hozzászámítja a Szombat utcának is nevezett Zsidó utcában lévő két másik szomszédos telkére vonatkozó adatokat, így a két telek a szomszédjaival együtt zavarossá teszik a Pataki által nyújtott képet. A Pataki térképén Szűk utcának nevezett utcát (pontosabban annak ismeretlen, középkori nyomvonalát) a középkorban Szombathely utcának, vagy Mária

¹¹² KUBINYI 1971. 228–230.

¹¹³ 1493. augusztus 12. (f. II. p. Laurentii) Buda. II. Ulászló király tanúsítja, hogy a királyi személyes jelenlét előtt megjelentek egyrészt (v.) Jakob örsi prépost, veszprémi kanonok, másrészt kassai (de Cassouia) Zathmary György mester, a nagyobb kancellária őre (conservator), majd Jakob előadta, hogy bizonyos üzleti ügyekben Györgynek adósa maradt 200 Ft-tal, és megígérte, hogy adósságát két részletben megtéríti: az elkövetkezendő Vízkeresztkor fizet 100 Ft-ot, a fennmaradó 100 Ft-ot pedig Szt. György napján (IV. 24.) adja meg; ha bármi okból ezt nem tenné meg, akkor György elfoglalhatja fehérmegyei Dynnesmed birtokát, vagy budai házát az Olasz utcában („... aut domum suam hic Bude inter domos illustris Johannis Coruini ducis in platea Italicali ab aquilone ac Michaelis pellificis a meridionali plagis adiacentem...”), vagy más ingó és ingatlan vagyónát addig, amíg meg nem téríti a 200 Ft-ot. (Győr–Sopron–Moson m. lt. 1–175., Győri k. hh. lt. 236. – OL Df 274032.)

¹¹⁴ BÓNIS 1971. 302.

¹¹⁵ ENGEL 1996. II. 265.

¹¹⁶ KUBINYI 1967. 259–260.

Magdolna utcának nevezték, és ennek déli oldalán emelkedett a házsor. A templom déli oldalára, az Olasz utcában Alagi Dénes házát helyezte oda, ahol Ádám Gergely házát feltételeztük. Alagi Dénes azonban azonos személy mikófalvi Bekény Dénessel, ezért ezt a házat is ott kell keresni, ahol Pataki is feltételezte az Olasz utca keleti házsorának végén a Tej utcánál. Ugyancsak a templom déli oldalára került a Mindszent utcában a zsámboki prépost – sajlóádi pálosok – segesdi minoriták alkotta házcsoport. Ennek a feltételezésnek egyedüli alapja az oklevélben említett szűk utca volt, amelyet a Mária Magdolna templom déli oldalán lévő közszűk azonosított, ám szűk utca, vagyis köz a városban több is volt. Ugyancsak tévesen helyezte el közvetlenül a templomtól délre az Uri u. 49–51. területén a Mindenszentek kápolnát és a hozzá kapcsolt ingatlanokat. Pataki még nem ismerte a plébániahatárokat kijelölő 1441-ben keletkezett oklevelet, amely egyértelműen megjelöli a Mindenszentek kápolna helyét a Dárda köz és a Szentháromság utca közötti háztömbben. Nem érthetünk egyet azzal sem, hogy a Szerecsen nagy ház – herceg házát térképén Pataki az Uri u. 47. – Országház u. 24. telkekre rajzolta be. Nincs ugyanis semmilyen bizonyíték a pontos azonosításra, ráadásul éppen az Uri u. 47. telek kis méreténél fogva összeegyeztethetetlen a ház részletes leírásával.

A TERÜLET TÖRÖK KORI TÖRTÉNETE AZ ÍROTT FORRÁSOK TÜKRÉBEN

A város török kézre kerülése utáni 145 évről rendkívül hiányosak az ismereteink. Pedig ez az a korszak, amely alatt megkezdődött a polgári jelleg csökkenése, ekkor keletkeztek területünkön az első közintézmények. Hans Dernschwam, a Fuggerek egykori budai faktora, aki 1526 előtt évekig élt a városban, egy Konstaninápolyt járt követség tagjaként 1555-ben újra megszállhatott itt és a látottakat hajdani emlékeivel összevetve leírta törökországi utazásáról készített útinaplójában.

„Egy bég elkönfiskálta a Magdolna-templom melletti házakat, ahol a mézsárszékek álltak, és tanodát, valamint mecsetet s ez utóbbi mellé kerek tornyot építtetett; közönséges, póri ízlés szerint való építkezés az egész. S tette mindezt azért,

hogy megmutassa: mekkora építkezésre telik egy pasának vagy nemzetségének. S minthogy az említett célra számos házat elkobzott – mézsárszékeket, Sárkány Ambrus házát stb. –, az általa emelt házat hospitálnak építette...¹¹⁷

Ez a forrás rendkívül becses számunkra, mivel további apró adatok segítségével könnyebben értelmezhető. Dernschwam beszámol egy iskola, egy mecset és talán egy szegényeket támogató népkönyha (imáret) alapításáról. Az iskoláról megemlékezett a 17. századi világutazó, Evlia Cselebi is a Budán található két híres alsófokú iskola (mekteb) között sorolva fel nevét.¹¹⁸ A mecset, helyesebben dzsámi szerepel a Budát ábrázoló török feliratos térképen, neve azonban bizonytalanul betűzhető ki.¹¹⁹ A szakirodalom a „Kirba dzsámii” olvasatot tartja valószínűnek, amelynek értelme így Puttonyos dzsámi lenne.¹²⁰ A magyarázat szerint ez esetben ezt a dzsámit azonosíthatnánk a Marsigli-jegyzékben feljegyzett Hammam-dzsámii-val, vagyis a Fürdő-dzsámival, lévén, hogy a várbeli fürdőbe puttonyokban hordták fel a vizet.¹²¹ Ez a fürdő egyébként a Hammam jolu dir-nek nevezett mai Országház utcában emelkedett, amelynek közvetlen közelében állhatott a Hammam dzsámii. Az azonosítás mindenesetre csupán feltételezés, ellenben a térképen jelzett Kirba-dzsámii látképeken is láthatjuk. A város visszafoglalásának idején készült Fontana-Nessenthaler-féle látképen mind a madártávlati képen, mind pedig a nyugati nézetben jól felismerhető a kicsiny kupolás épület északi oldalán az ostromban megsérült, tetejét vesztett minarettel.¹²² Jól kivehető a minaret a de la Vigne-féle térkép szélén elhelyezett nyugati nézetben is, és ezen a képen még a csúcsos süveget is ábrázolták, mivel a rajz, úgy tűnik, hogy még az ostrom kezdetén készülhetett.¹²³ Ha ezeket az ábrázolásokat és a török térképet megvizsgáljuk hozzávetőlegesen meg tudjuk határozni a dzsámi helyét a háztömbben. Véleményünk szerint ez a viszonylag kisméretű török templom a Hauy-féle 59. és 60. számú telkek valamelyikén helyezkedhetett el. Pontosabban a két telek közül az egyik esetleg azonos lehet a dzsámival, bár a térkép készítői ezt nem jelölték. Ez annál inkább érthetetlen, hiszen, ha Fontana az

¹¹⁷ DERNSCHWAM 1984. 499.; „Bey S.Magdlena, do vor die fleischbenke gestanden, hot ein bek die selbigen heuser alle eingezogen, dohin ein schule und meczith, schlecht gepewde, mit ein runden thurnle, pewaterisch ding, gepawth, zw einem anzaigen, das irtzt ein bascha ader sein geschecht was grossers dohen pawen sol. Und weil er vjl heuser darzu eingezogen, das Scharkhan haus, fleischpenke und N.N. heuser, vjl er im domit als ein spital gepaut haben.” BABINGER 1923.

¹¹⁸ „Mektebeje is van hat; híresek a Fethia mektebeje és az Orta dsámi mektebeje.” EVLIA CSELEBI 243.

¹¹⁹ Bologna, Biblioteca dell'Universita. Marsigli iratok 8. köt.; VERESS 1906. 103–170. A kiadás a térképen levő feliratot „Fevdkubbe (?) dsámi”-nak olvassa, amely halálkupolát jelent.

¹²⁰ FEKETE 1944. 72–122.

¹²¹ Az azonosítást Fekete Lajos feltételezte. Marsigli jegyzékét kiadta, VERES 1906. 135.

¹²² BTM Metszettár, RÓZSA 1963. Kat. 27

¹²³ BTM Metszettár, RÓZSA 1963. Kat. 21.

ostrom során le tudta rajzolni az épületet, miért nem jelezték azt az 1686 őszi elvégzett felmérés készítői. A választ nem ismerjük, de a két szokatlanul nagy méretű telek egyikében jogosan sejthetjük a dzsámi maradványait. A dzsámi egyértelműen új török épület volt a középkori polgárházak között, ám Dernschwam szerint az volt az iskola és a feltételezhető népkonyha is. Szövegéből arra következtethetünk, hogy a „bég” alapítványa polgárházak elkobzásával, bontásával és új épületek emelésével járt. Szerencsénkre Dernschwam arra is emlékezett, kiknek a házai álltak korábban a török épületek helyén. A mészárszékeket és Sárkány Ambrus házát nevezi nevén, amelyek helyét a középkori oklevelekből már megismertük. A mészárszékek közvetlenül a plébániatemplom déli oldala mellett helyezkedtek el, velük szemben volt a Keszi/Berki/Sárkány familia háza. A mektebet tehát a dzsámitól É-ra építették fel, vagyis a dzsámi és a Magdolna-templom (ez időben a város egyetlen keresztény temploma) közötti területen. Az építkezések jelentősen megváltoztathatták az eredeti utcaképet, megbontották a lakóházak sorát és elképzelhető, hogy érintették a templom déli oldala mellett húzódó középkori Szombathely utca nyomvonalát. Ám ameddig a területen régészeti feltárások nem indulnak, nem tudjuk pontosan kijelölni sem a most ismertett épületek helyét, sem a törökkori változások mértékét. A török építkezés régészeti kutatása azért is érdekes lenne, mivel az egyik legkorábbi önálló emlék lehetett a városban. 1553-ban ezek az épületek már álltak, pedig akkor a város még csak tizenkét éve volt oszmán kézen. Sajnos Dernschwam szövegéből nem ismerhetjük meg az építető személyét, de utalást tesz rá, hogy az alapító valamelyik budai pasa lehetett.

A többi ház sorsáról semmilyen konkrét forrással nem rendelkezünk. Mindössze annyi ismert, hogy a török kor kezdetén az adójegyzékekben megörökített nagyobb számú magyar lakosság a 17. századra jelentősen megfogyatkozott, szinte elenyészett. A legkorábbi, 1547-ben készített adójegyzék úgyne-

vezett mahallék szerint írta össze a fejadót fizető keresztény lakosokat.¹²⁴ Budán egy-egy mahallét valamely szomszédos utcáról neveztek el, ezért a szakirodalom bizonytalanul értelmezte a mahalle fogalmát. Véleményünk szerint a Máté Zsolt által képviselt felfogás a helyes, azaz a mahalle egy-egy háztömböt jelöl, amely nevét a mellette futó utcáról nyerte.¹²⁵ Ezzel az értelmezéssel az általunk vizsgált terület az 1547-es jegyzék Olasz utca mahalléjának É-i részével azonosítható. Itt írták össze a mahallék között a legtöbb magyar családfő nevét, közöttük azonban egy olyat sem találunk, amelyet olvashattunk volna korábbi forrásban. Ez érthető is, hiszen az oklevelek az előkelő polgárok, valamint nemesek háztulajdonainak emlékét tartották fenn, az 1510 körüli dézsmajegyzék és az 1547-es defter között pedig legalább harminc év eltelt. Számolhatunk azonban jelentős tulajdonos váltással is. A város török kézre kerülése után az itt maradt magyar lakosság feltehetően jobbára a szegényebb, kevésbé mobilis polgárok közül került ki. A 16. század első feléről valló forrásainkban azonban szinte kizárólag olyan háztulajdonosok szerepeltek, akik semmiféleképpen nem maradhattak a török Budán. Ezek házaiba beköltözhettek olyan szegényebb lakosok, akik a város egyéb részeiről jöttek az egyetlen keresztény templom körüli magyar városrészbe.

1686-ban hosszú és véres ostrom után újból keresztény kézre került Buda. A városi élet szempontjából a törés sokkal erőteljesebb volt ekkor, mint száznegyvenöt évvel korábban. A visszafoglalt város lakói meghaltak, vagy a győztesek fogságába kerültek, otthonaikat kifosztották, magára maradt középületeiket kirabolták és pusztulni engedték. A vizsgált terület még ezen felül is szenvedett, hiszen a császári csapatok fő támadásának közelében került el, amelyet az ostromló tüzéség módszeresen pusztított. A háztömb déli vége a Győzelem dzsámival együtt a visszafoglalás óráiban már romokban állt. A fosztogatás során keletkezett tűzvész pedig betetőzte a pusztítást. Az évszázadokat átélt középkori romokon új telepések új várost kezdtek építeni.

¹²⁴ FEKETE 1938.

¹²⁵ MÁTÉ 1988. 133–138.

IRODALOMJEGYZÉK

- BABINGER 1923 Hans Derschwam's Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien (1553/55). Hg. von Franz BABINGER München-Leipzig, 1923.
- BERTALANNÉ 1971 BERTALAN Vilmosné: Előzetes jelentés a Mária Magdolna templom ásatásairól. BudRég 22. (1971), p. 419-428.
- BÓNIS 1971 BÓNIS György: A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon. Bp., 1971.
- BORSOS 1974 BORSOS Béla: A régi budai Országháza. Építés és Építészettudomány 5. (1974), p. 55-93.
- BP. MŰEMLÉKEI 1955 Budapest Műemlékei 1. Szerk. Pogány F. In: Magyarország műemléki topográfiája 4. Szerk. Dercsényi D. Bp., 1955.
- BTOE III. Budapest történetének okleveles emlékei 3. (1382-1439). Összeáll. Kumorovitz L. Bernát. Bp., 1987.
- DERNSCHWAM 1984 DERSCHWAM, Hans: Erdély, Besztercebánya. Törökországi útinapló. Közread. Tardy Lajos. Bp., 1984. (Bibliotheca Historica)
- EVLIA CSELEBI Evlia Cselebi török világotutató magyarországi utazásai 1660-1664.I. Kiadta: Karácson I. Bp., 1904.
- DRAZSKÓCZY DRASKÓCZY István: Kapy András. Egy budai polgár pályája a XV. század elején. Levéltári Közlemények 54. (1983), p. 149-187.;
- ENGEL 1987 ENGEL Pál: Zsigmond bárói. In: Művészet Zsigmond király korában 1. Szerk. Beke L., Marosi E., Wehli T. Bp., 1987. p. 114-129., 405-458.
- ENGEL 1996 ENGEL Pál: Magyarország világi archontológiája 1301-1457. 1-2. Bp., 1996. (História Könyvtár 5.)
- FEKETE 1938 FEKETE Lajos: Buda, Pest és Óbuda polgári lakossága 1547-ben és 1580-ban. TBM 6. (1938), p. 116-136.
- FEKETE 1944 FEKETE Lajos: Budapest a török korban. Budapest Története 3. Szerk. Szendy K. Bp., 1944.
- FÜGEDI 1971 FÜGEDI Erik: A 15. századi magyar arisztokrácia mobilitása. Bp., 1971.
- GEREVICH 1950 GEREVICH László: Gótikus házak Budán. BudRég 15. (1950), p. 123-238.
- KREDICS-SOLYMOSSI 1993 KREDICS László - SOLYMOSSI László: A veszprémi püspökség 1524. évi urbárium. Bp., 1993.
- KUBINYI 1964 KUBINYI András: Budafelhévíz topográfiája és gazdasági fejlődése. TBM 16. (1964), p. 85-180
- KUBINYI 1967 KUBINYI András: Budai és pesti polgárok családi összeköttetései a Jagelló-korban. Levéltári Közlemények 37. (1967), p. 227-287.
- KUBINYI 1971 KUBINYI András: A budai német patriciátus társadalmi helyzete családi összeköttetések tükrében a XIII. századtól a XV. század második feléig. Levéltári Közlemények 42. (1971), p. 203-269.
- KUBINYI 1994 KUBINYI András: Egy üzletelő és diplomata várúr Mohács előtt: Ákos-házi Sárkány Ambrus. In: Emlékkönyv Gerő László nyolcvanötödik születésnapjára. Bp., 1994. 263-292.
- LÓCSY 1964 LÓCSY Erzsébet: Középkori telekviszonyok a budai Várnegyedben. BudRég 21. (1964), p. 191-208.
- LÓCSY 1969 LÓCSY Erzsébet: XIII. századi város és XIV.századi városrendezés nyomai a budai Várnegyedben. Településtudományi Közlemények 22. (1969), p. 106-113.;
- LÓCSY 1971 LÓCSY Erzsébet: Adatok a budai Várnegyed XIII. századi beépítéséhez. BudRég 22. (1971), p. 209-222.
- MAGYAR 1991 MAGYAR Károly: Buda im 13. Jahrhundert. In: Budapest in Mittelalter. Hg. von Gerd Biegel. Braunschweig, 1991. p. 153-184.;

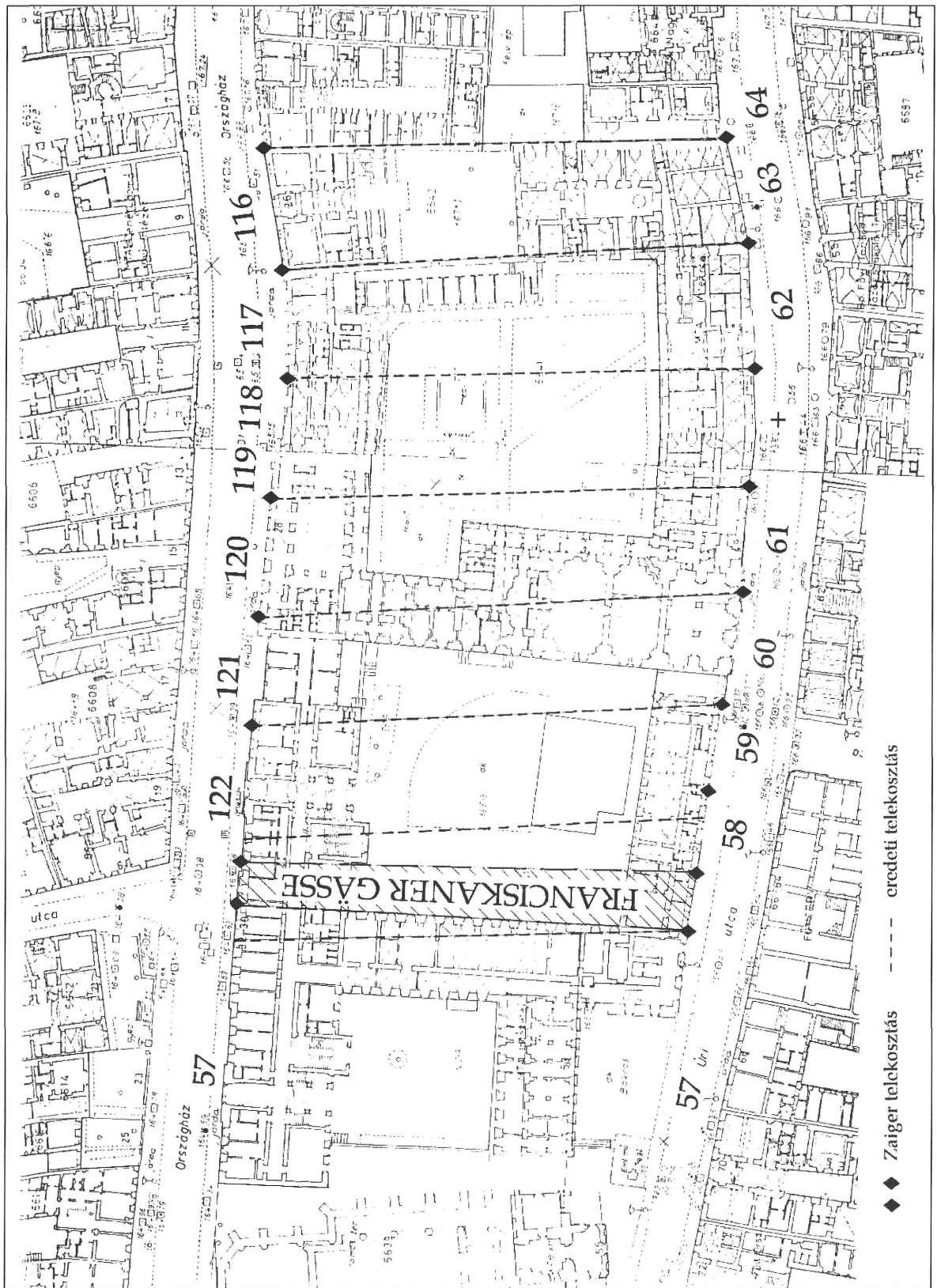
- MAGYAR 1991a MAGYAR Károly: A budai vár Árpád-kori topográfiája. In: Régészet és Várostörténet. Tudományos Konferencia. Pécs, 1991. p. 91–106.
- MÁLYUSZ 1958 MÁLYUSZ Elemér: Az izmaelita pénzverőjegyek kérdéséhez. BudRég 18. (1958), p. 301–310.
- MÁLYUSZ 1984 MÁLYUSZ Elemér: Zsigmond király uralma Magyarországon. Bp., 1984.
- MÁTÉ 1988 MÁTÉ Zsolt: A magyarországi török defterek helyrajzi forrásértéke. Településfejlesztés (1988), p. 133–138.
- NAGY 1971 NAGY Lajos: A budai vár topográfiája a XVII. század végén. TBM 18. (1971),
- PATAKI 1950 PATAKI Vidor: A budai vár középkori helyrajza. BudRég 15. (1950), p. 241–299.
- PAULINYI 1938 PAULINYI Oszkár: A m. kir. belügyminisztérium budai várbéli szék-házának története (Adalék Buda topográfiájához.). TBM 6. (1938), p. 16–61.
- RÓZSA 1963 RÓZSA György: Budapest régi látképei. Bp., 1963.
- RUPP 1686 RUPP Jakab: Buda–Pest és környékének helyrajzi története. Pest, 1686.
- SZEBENI-VÉGH 2002 SZEBENI Andrea – VÉGH András: A budavári volt Helyőrségi templom. BudRég 35. (2002), p. 617–632.
- SZERÉMI 1912 SZERÉMI-Ernyey József: A Majthényiak és a Felvidék. Bp., 1912.
- VERESS 1906 VERESS Endre: Gróf Marsigli Alajos Ferdinánd olasz hadi mérnök jelentései és térképei Budavár 1684–1686-os ostromairól, visszafoglalásáról és helyrajzáról. BudRég 9. (1906), p. 103–170.
- WEIDINGER-HORLER 1956 WEIDINGER György – HORLER Ferenc: A budai vár 1687. és 1696. évi helyszínrajzai. TBM 11. (1956), p. 29–32.

THE HISTORY OF THE BUILDING COMPLEX OF THE HUNGARIAN ACADEMY OF SCIENCES
IN BUDA CASTLE FROM THE FOUNDATION OF THE CITY UP TO 1686

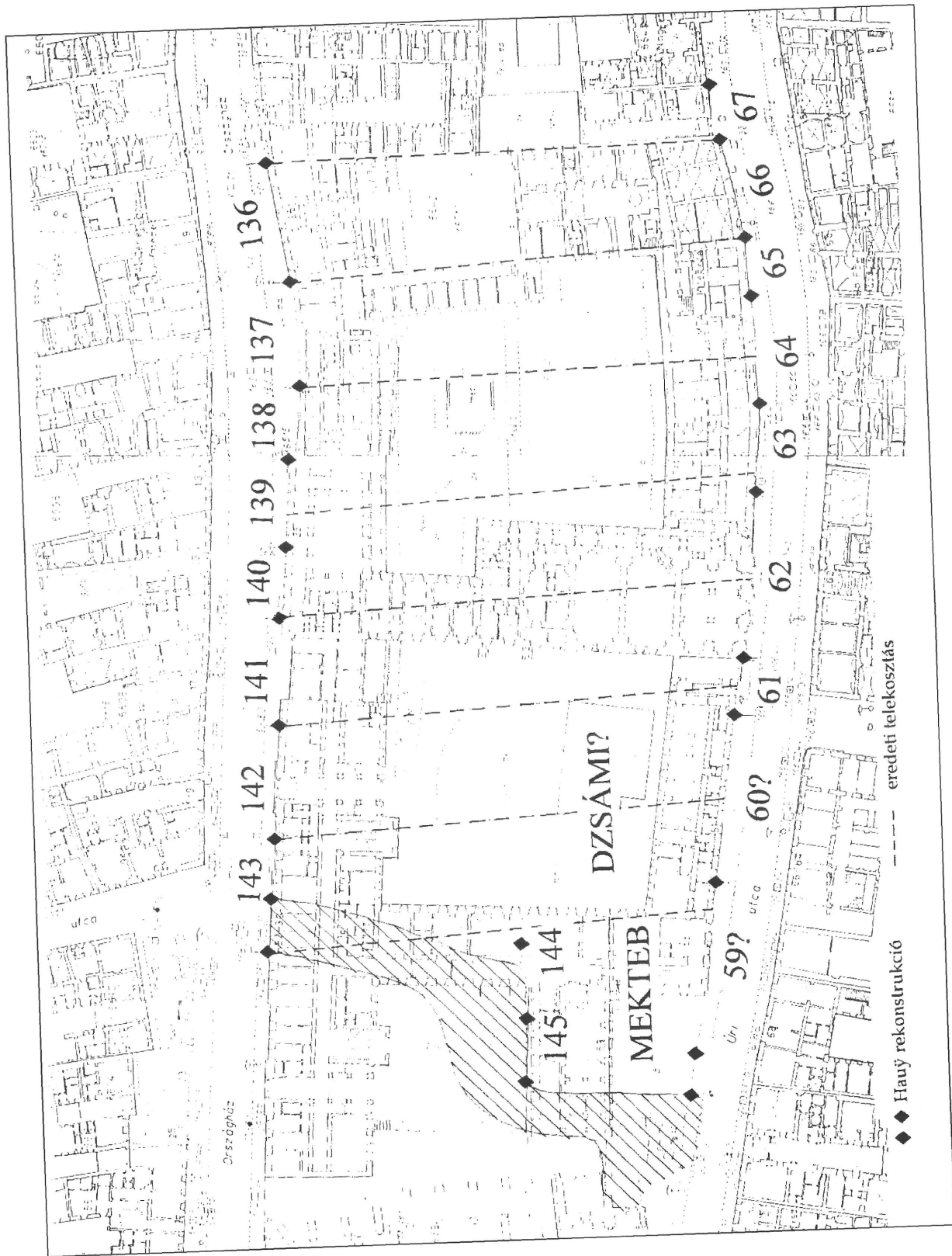
It is an interesting but at the same time hard task to write on the mediaeval and Turkish-period topography of the building complex of the Hungarian Academy of Sciences in Buda Castle. It is interesting because the present buildings have been developed mainly from two Baroque covents (the Friary of the Franciscan and the nunnery of the Poor Clares) to government buildings due to their secularizing by Joseph II that had no mediaeval precedents. The city quarter that lived here for 400 years on from the foundation of the city was demolished due to the negligence of the Turkish period., the devastating sieges and conscious demolition.

It is hard to write at the same time because of the shortage of historical sources. It is well known that the mediaeval archives of the city of Buda were completely perished, our written sources can be collected from the archives of other cities or institutions. There is no authentic picture or map

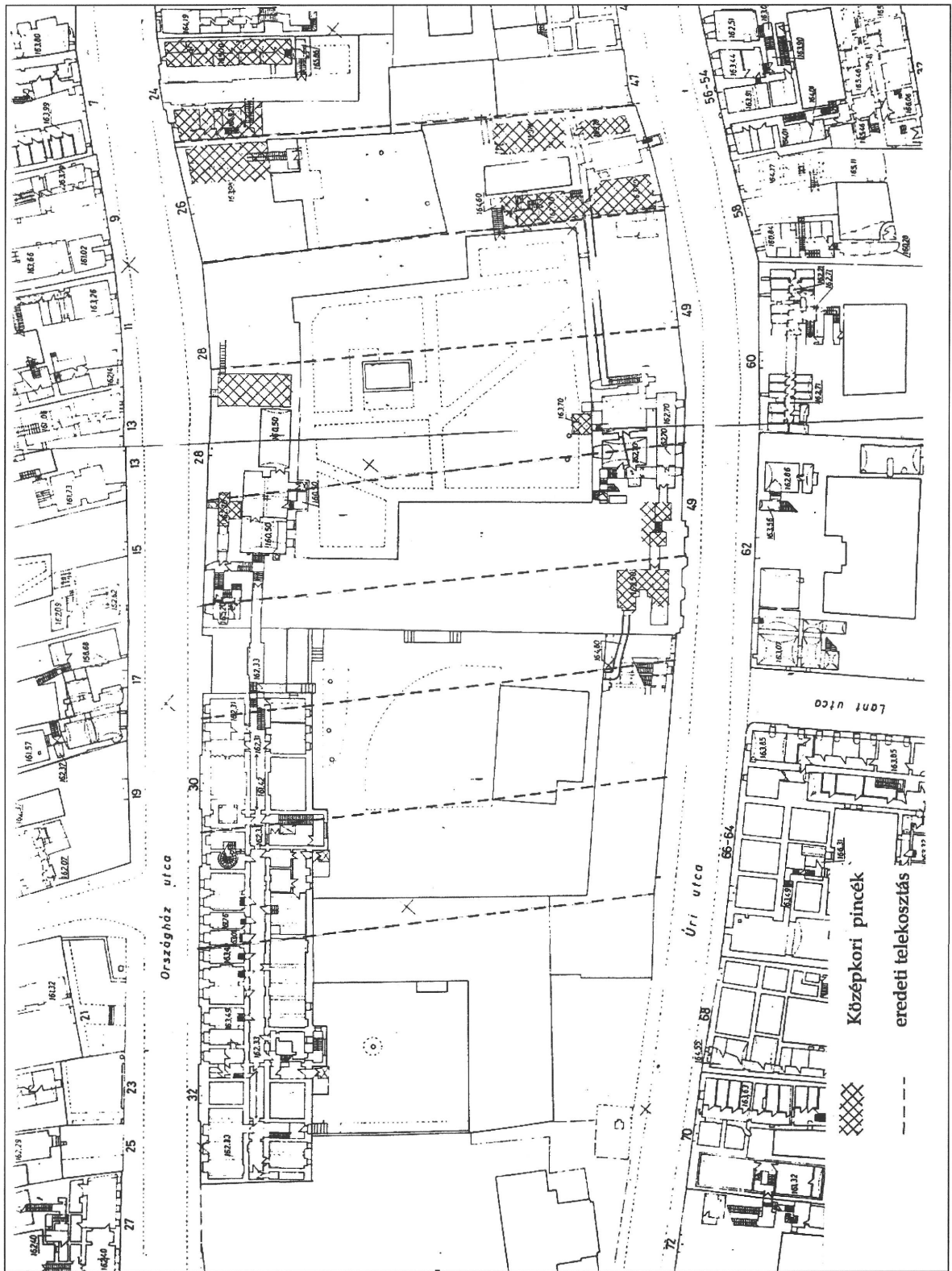
either from the period preceeding the reconquest of the city in 1686. And finally, there has not been archaeological investigation in this part of the Castle district that could subsidize for our written sources by bringing to light walls and cellars of former civilian houses. Lacking the excavations the author have tried to succeed in the object by making theoretical reconstructions. First the data of the earliest register of houses (1696) and survey of plots (1686) were attempted to indicate on a present-day map, and as a next step the original plots were tried to locate that can be dated back to the foundation of the city forming the basis of the mediaeval plot system. Then the author introduced the written sources referring to this area and he tried to trace back the history of possessors of the houses. The reconstructions will be challenged by will-be excavations and by written sources discovered in the future.

1. kép. Az 1696-os házösszeírás (Zaiger) rekonstrukciója

2. kép. Az 1687-es felmérés (Hauy-féle) rekonstrukciója

3. kép. A középkori pincék és az eredeti középkori tetelkosztás rekonstrukciója